

SZENT ATANÁZ GÖR. KAT. HITUDOMÁNYI FŐISKOLA
INSTITUTUM SANCTO ATHANASIO NOMINATUM

ATHANASIANA

57

Nyíregyháza
2024

ATHANASIANA

a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola folyóirata

Főszerkesztő:
Véghseő Tamás

A szerkesztőbizottság tagjai:
Dobos András, Görfföl Tibor, Pauwlik Zsuzsa Orsika, Németh István,
Földvári Katalin, Szegvári Zoltán

A folyóirat Tudományos Tanácsadó Testületének tagjai:
S.E.R. Dr. Orosz Atanáz, megyéspüspök, Miskolci Egyházmegye
S.E.R. Dr. Martos Balázs Levente, segédpüspök, rektor, Központi Papnevelő Intézet,
Prof. Baán István, professor emeritus, Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola
Prof. Dolhai Lajos, rektor, Egri Hittudományi Főiskola
Prof. Kustár Zoltán, tanszékvezető egyetemi tanár, Debreceni Református Hittudományi
Egyetem, Öszövetségi Tanszék
Prof. Thomas Mark Németh, tanszékvezető egyetemi tanár, Bécsi Egyetem, Teológiai Kar,
Történeti Teológiai Intézet
Prof. Puskás Attila, tanszékvezető egyetemi tanár, Pázmány Péter Katolikus Egyetem,
Hittudományi Kar
Prof. Em. Szentmártoni Mihály SJ, professor emeritus, Pontificia Università Gregoriana
Prof. Várnai Jakab, tudományos munkatárs, Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola

A szerkesztőség címe:
Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola
H 4400 Nyíregyháza
Bethlen G. u. 13–19.
Tel./Fax: +36/42/597-600
www.szentatanaz.hu/ / athanasiana.kiadvanyok@szentatanaz.hu

Postacím:
H-4401 Nyíregyháza, Pf. 303.

Felelős kiadó:
dr. Odrobina László mb. rektor

© Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, 2024

ISSN 1219-9915

Megrendelhető a fenti címek bármelyikén
Az egyes számok ára: 1.000 Ft

SÁRÁNDI TAMÁS

Adalékok a Székelyföldi Görögkatolikus Külhelynökség történetéhez

TARTALOM: 1. A hajdúdorogi püspökség megalakulása; 2. A hajdúdorogi püspökségbe bekerülő egyházközségek kiválasztási szempontjai – a székely külhelynökség példája; 4. Az alapító bulla revíziójának terve a Székely Külhelynökség példáján; 5. A Székely Külhelynökség működése; 6. A székelyföldi külhelynökség felbomlása; 7. Következtetések

Abstract

The aim of this study is to summarize the surviving information about the so-called Szekler vicariate, which was established after the foundation of the Hajdúdorog Bishopric and operated until the end of 1918/ beginning of 1919. Due to lack of sources, we cannot undertake a complete synthesis. We have most information about the formation and dissolution of the organization, and we will only touch on a few cases to illustrate the operation itself.

The criterion for including the parishes in the diocese and the vicariate was the data on Hungarian language proficiency from the 1900 census. The vast majority of parishes met this criterion. The picture is more nuanced on the basis of the mother tongue data, which reflect the real situation much better. More than 2/3 of the parishes still met the selection criteria. All this further confirms the dual nature of the Hajdúdorog bishopric: it satisfied the legitimate spiritual needs of the Hungarian faithful and was also an instrument of nationality policy in the hands of the government.

In the autumn of 1918, the parsons of the Szekler provincial vicariate remained passive, drifting along with events rather than shaping them. The majority of the parishes did not join the Romanian Vicariate that was to be organized in Szeklerland, and only about half a dozen parsons of the Maros deanery took part in the movement.

Jelen tanulmány célja a hajdúdorogi püspökség megalakulása után létrejött, és 1918 végéig/1919 elejéig működő ún. székely külhelynökségről fennmaradt információk összefoglalása. Forráshiány miatt nem vállalkozhatunk teljes körű szintézisre. A legtöbb információval a megalakulásról és felbomlásról rendelkezünk, magát a működést csak pár eset felvillantásával fogjuk érzékelteni. Az összefoglalás megírásában nagy segítséget jelent a 2019-ben publikált kétkötetes forráskiadás a püspökség megalakulásáról.

Egy 2016-os tanulmányban¹ már tárgyaltuk az új püspökségbe bekerülő egyházközségek kiválasztásának lehetséges módjait. Az új publikált források tükrében az akkor felvázolt koncepciónk megállja a helyét, de természetesen sok tekintetben kiegészítésre, árnyalásra szorul. Mivel az illető tanulmányban a folyamatot nagy vonalakban felvázoltuk,

1 Sárándi Tamás: Szempontok a hajdúdorogi püspökség egyházközségeinek kiválasztásánál. *Athanasiana*, 43 (2016), 102–127.

és mivel a püspökség megalakulásáról több tanulmány is megjelent,² mindezt a székely külhelynökségre szorítkozva kívánjuk csak bemutatni. A folyamat, a kiválasztás, bekerülés, valamint az esetleges revízió részletei azonban érvényesek a többi egyházközségre is.

1. A hajdúdorogi püspökség megalakulása

Az ún. hajdúdorogi mozgalom 1869-ben indult, amikor országos gyűlést hívtak össze Hajdúdorogba, amelyen elhatározták, hogy feliratban fordulnak a kormányhoz magyar püspökség felállításáért és a magyar liturgikus nyelv szentesítéséért.³ A következő 40 évben többször is előálltak hasonló kérésekkel, azonban kezdetben sem a katolikus egyház, sem a kormányzat támogatását nem élvezték. A folyamat során több szakaszt figyelhetünk meg annak függvényében, hogy a magyar liturgia vagy az önálló püspökség gondolata volt-e előtérben. 1881-ig a liturgia kérdése volt a fő követelés, ekkor a magyar római katolikus főpapság tiltakozása miatt azt levették napirendről és a püspökség megalakítása került előtérbe.⁴ 1896-ban a világi tényezők tiltakozása miatt ismét a liturgiát kezdték követelni, ám ekkor a Vatikán betiltotta a magyar nyelv használatát. A millenniumi ünnepség keretében ugyanis Budapesten magyar nyelvű misét mutattak be az egyetemi templomban,⁵ és ennek híre eljutott a Vatikánba. A vizsgálat nyomán a Vatikán szembesült a magyar nyelv elterjedt használatával, és annak betiltása mellett döntött. Döntését több alkalommal megismételte és fenntartotta a magyar kormány tiltakozása ellenére is.⁶ 1898-ban létrehozták a Görög Szertartású Magyarok Országos Bizottságát, amelynek célja a mozgalom megtisztítása volt a nacionalista és politikai felhangoktól, és a magyar liturgia bevezetését szerette volna elérni a fennálló egyházi keretek között.⁷ Ezt követően került sor 1900-ban a millenniumi év keretében a római zarándokútra, amelyen több száz hívő mellett a két rutén püspök is részt vett.

A zarándokok memorandumot nyújtottak át a pápának és ismét kérték a magyar liturgia elfogadását. A memorandumra válasz ugyan nem érkezett, de feltehetően ez volt az a pillanat, amikor a Vatikán megértette, hogy valós problémáról van szó, amelyet kezelni kell.⁸ Az 1910-es tiltás ugyanakkor egyértelművé tette, hogy a Vatikán számára a liturgi-

2 A teljesség igénye nélkül: Véghseő Tamás – Terdik Szilveszter – Kocsis Fülöp (szerk.): „... minden utamat már előre láttad.” *Görögkatolikusok Magyarországon*, Strasbourg, 2012; Véghseő Tamás: A Hajdúdorogi egyházmegye felállításának közvetlen előzményei. *Athanasiana*, 35 (2013); Véghseő Tamás: Netzhammer bukaresi érsek és a hajdúdorogi egyházmegye felállítása. *Athanasiana*, 37 (2013).

3 Pirigy István: *A magyarországi görögkatolikusok története*, Nyíregyháza, 1990, 90.

4 Erre vonatkozóan lásd: Véghseő Tamás: Kísérlet egy magyar görögkatolikus püspökség felállítására 1881-ben, in: Somorjai Ádám–Zombori István (szerk.): *Episcopus, Archiepiscopus, Benedictinus, Historicus Ecclesiae. Tanulmányok Várszegi Asztrik 70. születésnapjára*, Budapest, 2016, 317–325.

5 Az új források publikálása révén tisztázódott, hogy a mise keretében az átlányegülés szavait a pap szlávul mondta, így nem volt teljesen magyar nyelvű.

6 Az utolsó tiltás 1910-ben történt a budapesti görögkatolikus egyházközségben honos liturgikus nyelvhasználat miatt. A gyakorlatban azonban továbbra is érvényesült az ún. *tolerari potest*, a hallgatóságos elfogadás elve. *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez*, II. kötet, 1906–1912, Véghseő Tamás – Katkó Márton Áron (szerk.), Nyíregyháza, 2019/1., 41–43.

7 Véghseő–Terdik–Kocsis, 2014, 26–29.

8 *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez*, I. kötet, 1778–1905, Véghseő Tamás – Katkó Márton Áron (szerk.), Nyíregyháza, 2014, 45.

kus nyelvhasználat elvi kérdés, amelyből nem fog engedni, így a magyar kormányzat is támogatni kezdte egy új görögkatolikus püspökség felállítását.⁹

Fontos kiemelni, hogy a püspökség 1912-es megalakulása mögött egyértelműen belpolitikai okok álltak. A kormány úgy akarta megoldani a parlament előtt fekvő – és a király számára is fontos – véderőtörvény megszavazását, hogy azt előzze meg egy nemzetileg fontos ügy elintézése.¹⁰ A király mindezt jelezte a Vatikánnal történő konzultációkor is, hogy az új püspökség felállításának belpolitikai „ára” van. A hivatalos diplomáciai kapcsolatfelvétel előtt a király személyes küldötte, Lippay Bertalan festőművész tárta fel a valós helyzetet, és ezt később a miniszterelnök is megerősítette a pápának.¹¹ A Vatikán jelezte, hogy elviekben elfogadja.¹² A püspökkari konferencián már 1911 novemberében terítékre került az ügy, és fontosságára való tekintettel elfogadták.¹³ A tanácskozás során a résztvevő püspökökkel ismertették az új püspökség pontos összetételét is.¹⁴

A püspökség megalakulásával kapcsolatban két tervezet ismert, az egyik Melles Emil budapesti görögkatolikus parókus,¹⁵ a másik Csíky Gyula miniszteri osztálytanácsos fogalmazványa.¹⁶ Véghseő Tamás 2013-as tanulmányában amellet érvelt, hogy annak ellenére, hogy a történetírásban ezen két tanulmányra hivatkoznak előzményként, a szerzők alacsony beosztása miatt biztosan nem ezek voltak a döntőek a püspökség megalakulásakor.¹⁷ Az

9 Véghseő–Katkó, 2014, 43.

10 A kormány számítása nem jött be. A törvényt csak az ellenzéki obstrukció letörését követően sikerült megszavaztatni, és a hajdúdorogi püspökség megalakulása nem volt semmilyen befolyással. Véghseő, 2013/1., 120.

11 Khuen-Héderváry Károly miniszterelnök felterjesztése X. Piusz pápának a Hajdúdorogi egyházmegye felállítása tárgyában. 1911. jún. 18., in: Véghseő–Katkó, 2019/1., 199.

12 Az új püspökség felállításának kérdését kezdetben megpróbálták összekötni egy az Amerikai Egyesült Államokba kinevezendő magyar püspök ügyével, arra hivatkozva, hogy az oda kivándorló görög katolikusok nagy része Magyarország területéről távozott. Ez hamar kudarcot vallott, így a két ügyet szétválasztották. Az ügy felvetésekor Csíky Gyula miniszterelnökségi osztálytanácsos mindkét kérdésről készített egy-egy tanulmányt. Csíky Gyula miniszterelnökségi osztálytanácsos magánlevél-fogalmazványa Lippay Bertalan miniszterelnöki megbízottnak a Hajdúdorogi egyházmegye felállítása, valamint az Egyesült Államokba kinevezendő magyar görögkatolikus püspök ügyében. 1911. március 21., in: Véghseő–Katkó, 2019/1., 183.

13 Az őszi püspökkari konferenciára 1911. november 9–11-én került sor. Ott jelezték, hogy az ügy a király személyes érdeke, és a Vatikán elviekben elfogadta. A püspökkari konferencia egyhangúlag kimondta, hogy a püspökség „eszmejét szívesen üdvözlöi,” a román püspökök egyetlen kikötése az volt, hogy annak részleteiről egyeztessenek velük. Az 1911. november 9–10-i magyar püspökkari konferencia jegyzőkönyve a hajdúdorogi püspökség felállítása tárgyában. 1911. november 9–10., in: Véghseő–Katkó, 2019/1., 359.

14 Ez később vita tárgyát képezte, mivel a román püspökök azt állították, hogy csak 1912 februárjában értesültek az erről szóló tanácskozásokról. Stockalper bécsi nuncius később szembesítette a román püspököket, kellemetlen helyzetbe hozva Radu nagyváradi püspököt. Francesco Rossi Stockalper bécsi nunciátúrai ügyvivő jelentése Rafael Merry del Val szentszéki államtitkárnak a Hajdúdorogi egyházmegye felállításával kapcsolatos egyeztetések tárgyában. 1912. február 11., in: Véghseő–Katkó, 2019/1., 430–432.

15 *Emlékirat a görög katolikus magyarok részére kérelmezett új egyházmegye alapítása ügyében*. 1910, Magyar Nemzeti Levéltár (=MNL) Országos Levéltára (=OL), Polgári kori kormányhatósági levéltárak, Miniszterelnökségi levéltár, Központilag iktatott és irattározott iratok 1867–1944 (=K 26), 1642 csomó, 1915, XXV. tétel, 1799/1911, 204–207.

16 *Miniszterelnökségi átirat magyar görög katolikus hívek számára püspökség felállításáról*. 1910. június 23., MNL OL, K 26, 1642 csomó, 1915, XXV. tétel, 3563/1911. A dokumentumot rövidített formában közölte Kemény G. Gábor. *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában 1906–1913*, Kemény G. Gábor (szerk.), Budapest, 1971, V. kötet, 99/B. dokumentum, 484–487.

17 Véghseő, 2013/1, 110–112.

érvelés azon részét elfogadjuk, hogy amennyiben ezen személyek küldik fel tervezeteiket, annak biztosan nem lesz fogadtatva. A magyar kormány legújabb forrásközlésben publikált hivatalos beadványa azonban tartalmilag teljesen, s szövegileg is nagy vonalakban megegyezik a Melles-féle tervvel. Ha közvetetten is, de mégiscsak ez a tervezet bizonyult tehát döntőnek a püspökség összetételére vonatkozóan. A tanulmány alapja a katolikus (beleértve a görögkatolikust is) egyház egyetemes jellege, amelyben nincs helye nemzetiségi elkülönülésnek. A 18. századot ideális állapotnak írja el, amikor két püspökség létezett: a munkácsi és gyulafehérvári (később balázsfalvi), s az ország összes görögkatolikus híve ezeknek volt alárendelve. A később létrejövő püspökségek – pl. szamosújvári vagy lugosi – azonban már nemzetiségi alapon szerveződtek s ezen eljárást a Vatikán is szentesítette idővel azáltal, hogy már nemcsak külön egyházrészeknek, hanem különálló rítusnak – rutén és román – írta le őket. Így a 19. század végére az a furcsa helyzet állt elő, hogy míg a nemzetiségek – elsősorban rutének és románok – maguk által nemzetinek tekintett görögkatolikus egyházzal rendelkeztek, ahol anyanyelvük szabadon érvényesülhetett, az egyre gyarapodó magyar hívek nem rendelkeztek ilyennel, s a magyar nyelvű liturgia is csak tolerált, vagy egyenesen tiltott volt. A tanulmány szerint a kormány elsődleges célja az új püspökség létrehozásával a magyar hívek „védelme” a rájuk nehezedő asszimilációs nyomás alól. Ez elsősorban a román egyházrészben érvényesült.¹⁸ A püspökség területének kijelölésekor a cél egy összefüggő terület kialakítása volt, így a bekerülő egyházközségek fele a rutén, fele a román egyházrészből származott volna. Ezáltal azonban a 240 ezerre becsült magyar anyanyelvű hívő közül csak mintegy 150 ezer került be, a többiek a szétszórta földrajzi helyzet miatt kimaradtak. Ugyanakkor az összefüggő terület miatt más – elsősorban román – etnikumú hívek is bekerültek. A hivatalos indoklás az új püspökség határainak „kikerekítése” volt, azonban a valós indok az volt, hogy ismét kevert etnikumú püspökségeket hozzanak létre – visszaállítva a korábbi, ideálisnak vélt állapotot –, ami révén mindegyik püspökségnek toleránsnak kell lennie a területén élő más nemzetiségekkel szemben. A kormány tehát szándékosan osztott be az új püspökségbe román többségű egyházközségeket.

Elfogadva, hogy a Vatikán nem enged a nyelv kérdésében, az ógörögöt javasolták liturgikus nyelvnek, hivatalos indoklás szerint ez semleges nyelv, nincs nemzetiségi vonzata. Ugyanakkor – egy átmeneti időt leszámítva – a magyar hívek számára¹⁹ megengedhető a magyar liturgia használata olyan mértékben, mint ahogy az érvényesül a római katolikus egyházban is. A tanulmány összesen 181 egyházközség átcsatolását javasolja, de nem sorolja fel tételesen, csak esperesi kerületenként adja meg számukat.²⁰

Az ógörög mint liturgikus nyelv kiválasztása kezdettől kérdéseket vetett fel, s a román püspökök többször is figyelmeztették a Vatikánt, hogy a magyar kormányzat célja csak a tiltás kijátszása, ezáltal kívánja szentesíteni az addigi gyakorlatot a magyar liturgia esetében. A felvetést a Vatikánban is fontolóra vették, és azt javasolták, hogy a magyar

18 Elismerte azt is, hogy a magyar anyanyelvű hívek az asszimilációnak tudhatók be.

19 Ez lehetőséget adott arra is, hogy a többi – rutén és román – hívő továbbra is saját anyanyelvét használja a liturgiában.

20 Kivéve azon esperességek, ahonnan kevés egyházközség átcsatolását javasolja, ezeket tételesen felsorolja. A magyar kormány memorandumja. Emlékirat a görög katolikus magyarok részére kérelmezett új egyházmegye alapítása ügyében. 1911. július 4., in: Végheő-Katkó, 2019/1., 223–231.

kormány kérése ellenére inkább a rutént tegyék hivatalos nyelvvé.²¹ Miatán a magyar kormányzat kötelezettséget vállalt a püspökség anyagi támogatása mellett arra is, hogy hivatalos nyelve az ógörög lesz,²² a Vatikán elfogadta.²³ A *Christifideles graeci* alapító bullát X. Pius pápa 1912. június 8-án adta ki.

2. A hajdúdorogi püspökségbe bekerülő egyházközségek kiválasztási szempontjai – a székely külhelynökség példája

A publikált dokumentumok alapján részletekbe menően rekonstruálhatók az új püspökségbe bekerült egyházközségek kiválasztásának szempontjai, akárcsak a menet közben bekövetkezett változások. Mivel korábbi tanulmányunkban már végigkövettük a folyamatot, most csak az ún. székely külhelynökségbe bekerült egyházközségek kiválasztásának folyamatát kísérjük nyomon részletesen.

Előjáróban szükséges megállapítani, hogy a kiválasztott egyházközségek listáját a kormány bel-, illetve nemzetiségpolitikai elképzeléseinek megfelelően állították össze, s arról előzetesen nem egyeztettek egyik érintett püspökkel sem. A politikai háttérrel jól tükrözi, hogy az egyházközségeket statisztikai alapon válogatták össze, alapul az 1900-as népszámlálás beszélt nyelvre vonatkozó adatait használva. Döntő szerepet játszott a KSH.²⁴ A korszakban sokat hangoztatott indokra – összefüggő kompakt terület, lekerekített határokkal – csak mint a hivatalos politikai diskurzus elemére tekinthetünk.²⁵ Annak,

21 Alessandro Bavona bécsi nuncius jelentése Rafael Merry del Val szentszéki államtitkárnak a Hajdúdorogi egyházmegye felállítására tárgyában. 1911. december 12., in: Végheő–Katókó, 2019/1., 377–379.

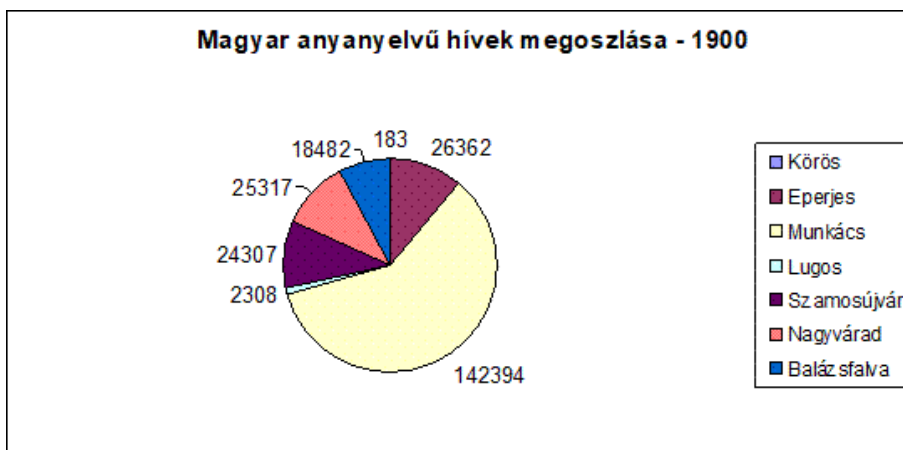
22 A Kötelezettségvállalás szerint a magyar nyelv csak oly mértékben érvényesülhet, mint a római katolikus egyház esetében. A magyar kormány kötelezettségvállalása a Hajdúdorogi egyházmegye liturgikus nyelvvel kapcsolatban. 1912. február 12., in: Végheő–Katókó, 2019/1., 434–435.

23 A püspökség a hasonló esetekben döntő befolyással rendelkező Keleti Kongregáció megkerülésével jött létre. A Kongregáció csak 1911 második felében értesült a püspökség megalakulásáról. Túlzott jóhiszeműséggel vádolta a pápát, és véleménye szerint a püspökség nem a magyar liturgia visszaszorításának, hanem egyenesen terjesztésének lesz az eszköze. A magyar kormány kihasználta X. Pius korát, megtevesztette és így sikerült elérnie a püspökség létrehozását. Végheő, 2013/1, 117. A konfliktus a Kongregáció vereségével ért véget, a magyar görögkatolikusok viszonya végleg megromlott a hivatallal.

24 A beszélt nyelv alap vételének indoka a KSH szerint: amellett, hogy megfigyelhető volt a magyar hívek elrománosítása, a népszámlálások alkalmával a helyi papok igyekeztek rávenni a híveket, hogy románként vallják magukat, és ezt a román többségű területeken a román számlálóbiztosok révén sikerült is elérniük. Emiatt a valós helyzetet nem az anyanyelv, hanem a beszélt nyelv tükrözi. Az egyházközségek kijelölésénél ezt vették figyelembe. *Tanulmány a hajdúdorogi görög szertartású katolikus püspökség revíziójával kapcsolatos teendőkéről.* 1913, MNL OL, K 26, 1642 csomó, 1915, XXV. tétel. 1799/1911. 71–79. Ismerve az 1900-as és 1910-es népszámlálás céljait, a KSH felvetése nem tűnik életszerűnek. Ha történtek is hasonló esetek, azok semmiképpen nem befolyásolhatták érdemben a népszámlálás eredményeit. Másrészt a vitatott egyházközségek Székelyföldön, Szatmár és Bihar megyében feküdtek, és kevésbé valószínű, hogy ott tömegével dolgoztak volna román számlálóbiztosok. Ezt támasztja alá Szabó Jenő, az Országos Bizottság elnöke is, szerinte a társalgási nyelv egyenlő a nemzetiséggel, tehát megfelelően járt el a kormányzat, amikor alapul a beszélt nyelvet és nem az anyanyelvet vette. Szabó Jenő: *A görög-katolikus magyarság utolsó kálvária-útja 1896-1912*, Budapest, 1913, 505–506.

25 Egy püspökség létrehozásához, stabil működéséhez természetesen szükség volt kellő számú egyházközségre, amelyek lehetőleg egymáshoz közel vannak, összefüggő területet alkotnak. Ehhez azonban elegendő lett volna az ún. rutén püspökségek közül kiválasztott közel 80 egyházközség, mivel a körösi püspökség ennél is kevesebb számú egyházközséggel működött. Másrészt már a korszakban előfordult több egyház-

hogy az egyházközségek közel fele a román érsekség területéről került ki – a kétségtelen jelentős magyar hívő megléte mellett – elsősorban politikai indokai voltak. A magyar kormányzat ugyanis tartott tőle, hogy a román püspököknek sikerült fékezniük, adott esetben akár vissza is fordítaniuk az egyre gyorsuló ütemben terjedő asszimilációt, amely Erdélyben épp a görögkatolikusok körében volt a legjelentősebb.²⁶ Az egyházközségeket a rájuk nehezedő re-asszimilációs nyomástól kívánták megszabadítani. A román többségű egyházközségek bevalogatásával pedig egyértelműen politikai színezetet adtak az új püspökségnek, amit a román fél ki is használt. A kiválasztásnál tehát nemcsak egyházi, hanem politikai/nemzetiségpolitikai szempontok is érvényesültek.

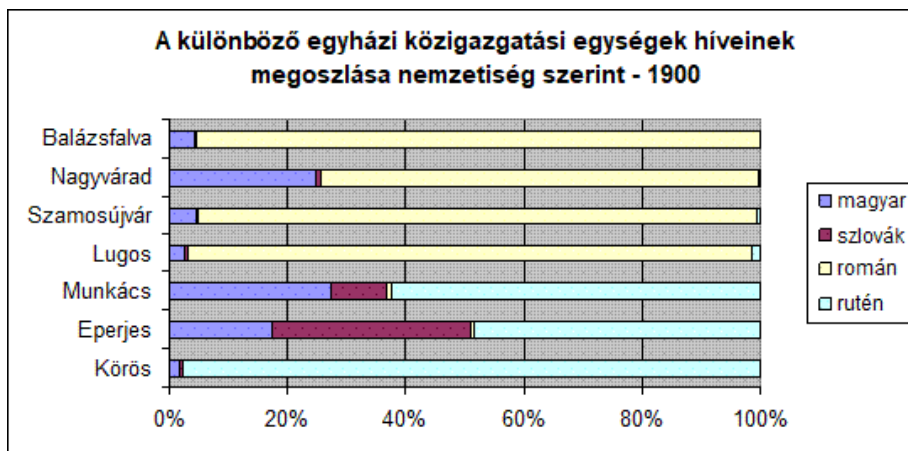

A magyar anyanyelvű hívek megoszlása püspökségenként az 1900-as népszámlálás alapján²⁷

Az eddig elmondottakat alátámasztandó, érdemes megvizsgálni a magyar hívek anyanyelvi megoszlását püspökségenként. A 240 ezer hívő több mint 2/3-a az ún. rutén püspökségek területén élt, ugyanakkor jelentős, közel azonos arányú magyar hívő élt a nagyváradi és szamosújvári püspökségben, összesen közel 50 ezer.

község esetében, hogy azok akár 100 km távolságra is feküdhetnek a püspöki központtól, adminisztrálásuk mégsem okozott gondot. Erre a legjellemzőbb pl. a nagykárolyi ún. rutén egyházközség átcsatolása a nagyváraditól a munkácsi püspökséghez.

- 26 1880–1910 között Erdélyben a magyar nyelvű görögkatolikusok száma 32 ezerről 82 ezerre nőtt, ami 251% növekedést jelentett, arányaiban ez számított a legmagasabbnak. Ugyanez a zsidó lakosság esetében 235% volt. Varga E. Árpád: Az erdélyi magyarság asszimilációs mérlege a XX. század folyamán. *Regio*, 2002/1., 178.
- 27 Grafikon forrása: Központi Statisztikai Hivatal bizalmas kézirat a hajdúdorogi püspökségbe be nem kebelezett magyarajkú görögkatolikusok kimutatásáról az 1910-es népszámlálás alapján. 1913. május 29., in: *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez*, III. kötet, 1912–1916, Végheő Tamás – Katkó Márton Áron (szerk.), Nyíregyháza, 2019/1., 412–421. A tanulmány az 1910-es népszámlálásra hivatkozik, az adatok azonban az 1900-as népszámlálásból származnak.

A különböző püspökségek híveinek megoszlása anyanyelv szerint

Mivel az asszimilációs eredmények döntő szerepet játszottak a püspökség megalakításában, érdemes e tekintetben is megvizsgálni a püspökségek híveinek megoszlását. Egyrészt jól tükröződik a rutén és román püspökségek szinte tökéletes szétválasztása (a rutén püspökségekben minimális számú román hívő élt és fordítva), másrészt amellett, hogy számszerűen messze a munkácsi püspökségben élt a legtöbb hívő, arányait tekintve ezt megközelítette a nagyváradi püspökség (a munkácsi esetén a hívek 27%-a, a nagyváradi esetén 24%).²⁸ Mindebből megállapítható, hogy az elmagyarosodás legnagyobb arányban az ország észak-keleti régiójában ment végbe, emiatt az új püspökség alapját a munkácsi és nagyváradi püspökségben lévő magyar egyházközségek képezték.²⁹ Egy 1912 februárjában a földművelésügyi minisztérium egyik fogalmazója által készített kimutatás szerint összesen 159 magyar többségű egyházközség létezett: 73 a munkácsi, 36 az eperjesi, 44 a nagyváradi, 5 a szamosújvári püspökségben és a budapesti egyházközség.³⁰

Az új püspökség tervének első felvetésekor, 1911 novemberében a püspökkari konferencián a magyar kormányzat már ismertetett egy tervezetet, felsorolva a konkrét egyházközségeket is, az ekkor bemutatott lista azonban nem ismert.³¹ Az 1911 júliusában a

28 Ha a magyar nyelvismeret is figyelembe vesszük, a román püspökségekben ez minden esetben magasabb, mint a rutének esetében. A legnagyobb arány a szamosújváriban volt, itt háromszor annyian beszéltek magyarul is, mint ahányan magyar anyanyelvűnek vallották magukat, míg a munkácsi püspökségben az arány csak több mint félszeres.

29 Ez alól kivételt képezett a balázsfalvi érsekség, ahol a magyar hívek száma kevesebb volt (közel 20 ezer), ezek azonban szinte kizárólag a Székelyföldre koncentráálódtak.

30 Jaczkovics Mihály levelének melléklete: Ujhelyi Andor miniszteri fogalmazó levele és az általa összeállított táblázatok. 1912. február 16., in: Végheő–Katkó, 2019/1., 496–497. A kimutatás nem tartalmazza a balázsfalvi érsekség adatait.

31 Erről később vita bontakozott ki, mivel a román püspökök arra hivatkoztak, hogy beleegyezésük megadásakor nem ismerték a pontos összetételt, azzal csak 1912 tavaszán szembesültek, ez azonban nem volt igaz. A régebbi román történetírás is ezt vette át, az újabb kutatások alapján Cecilia Cârja azonban már elismeri, hogy a román püspökök igenis ismerték a püspökség összetételét. Mihályi balázsfalvi érsek már

Vatikánba eljuttatott hivatalos tervezet 181 egyházközséggel számolt, azonban ezek nincsenek tételesen felsorolva. Az új püspökség összetételének megtárgyalása és az érintett püspökök beleegyezésének kikérése végett 1912 februárjában a bécsi nuncius elnökletével megbeszélést folytattak. A román püspökök (elsősorban Radu nagyváradai püspök) heves tiltakozásba kezdtek. Arra hivatkoztak egyrészt, hogy Mihályi balázsfalvi érsek nincs jelen, és román többségű egyházközségek is bekerültek a tervezetbe,³² másrészt szerintük az egyházközségek listája időközben változott.³³ A heves román tiltakozás látán a kormány képviselői elismerték, hogy román egyházközségek is bekerülhettek – amit a földrajzi fekvéssel indokoltak – és jelezték, hogy hajlandók engedni.

A román tiltakozás miatt, amelynek elsődleges oka a nagyváradai püspökségtől elcsatolandó nagyszámú egyházközség volt, Stockalper bécsi nuncius kérte a magyar kormányt, hogy pontosítsa az egyházközségek listáját. Így a püspökség pontos összetételére vonatkozó első tételes felsorolás 1912 februárjából ismert.³⁴ Ez a korábbi 181 egyházközség helyett már csak 177 egyházközséggel számolt.³⁵ A román püspökök Balázsfalván előbb tanácskozást, majd nagygyűlést is tartottak az új püspökség kérdésében. Továbbra sem döntöttek az egyházközségeket illetően, csak egy memorandumot fogalmaztak meg, amely szerint nem egyezhetnek bele az egyházközségek átsatolásába, mivel a román érseki tartományban nem létezik magyar egyházközség.³⁶ Annak ellenére, hogy a román püspökök nem fogalmaztak meg konkrét listát az átadandó egyházközségekről, és több megbeszélésre sem került sor, informális úton tovább folyt az egyeztetés. A kormány 1912. áprilisi jelentése szerint a korábban tervezetthez képest 15-tel kevesebb egyházközséget, összesen 162-t fognak átsatolni a román püspökök kérésére.³⁷ Az egy hónappal

a püspökség tervének 1881-es előkerületekor jelezte, hogy amennyiben az megvalósul, bizonyosan román egyházközségeket is magába fog foglalni. Cecilia Cârja: *Biserica și politica. Înfintarea episcopiei de Hajdudorogh (1912)*, Cluj Napoca, 2012, 172.

32 Francesco Rossi Stockalper bécsi nunciaturai ügyvivő jelentése Rafael Merry del Val szentszéki államtitkárnak a Hajdúdorogi egyházmegye felállításával kapcsolatos egyeztetések tárgyában. 1912. február 9., in: Véghseő–Katkó, 2019/1., 415–418.

33 Francesco Rossi Stockalper bécsi nunciaturai ügyvivő jelentése Rafael Merry del Val szentszéki államtitkárnak a Hajdúdorogi egyházmegye felállításával kapcsolatos egyeztetések tárgyában. 1912. február 11., in: Véghseő–Katkó, 2019/1., 430–432.

34 A görög katolikus magyar hívek részére tervezett új egyházmegyéhez csatolható anyaegyházak és fiókegyházak kimutatása. 1912. február 15., in: Véghseő–Katkó, 2019/1., 459–492.

35 Egygel több, 8 egyházközség az eperjesi, kettővel kevesebb, 50 egyházközség a nagyváradai és hattal kevesebb, 39 egyházközség a balázsfalvi érsekség területéből.

36 Francesco Rossi Stockalper bécsi nunciaturai ügyvivő jelentése Rafael Merry del Val szentszéki államtitkárnak a Hajdúdorogi egyházmegye felállítása elleni román tiltakozások tárgyában. 1912. febr. 21., in: Véghseő–Katkó, 2019/1., 529–530. Ennek ellentmondva, Radu püspök, a nagygyűlésen elfogadott jegyzőkönyvhöz fűzött megjegyzéseiben maga ismerte el, hogy püspöksége területén 15 magyar többségű egyházközség létezik. Radu Demeter nagyváradai görögkatolikus püspök megjegyzései a román püspökök 1912. február 17-i tanácskozásának jegyzőkönyvéhez. 1912. márc. 12., in: Véghseő–Katkó, 2019/1., 605–613.

37 A nagyváradai püspökségből a tervezett 52 egyházközség helyett csak 46-ot, a szamosújváriból a tervezett 7 helyett csak 4-et, a balázsfalvi érsekségből pedig a tervezett 39 helyett 33-at fognak átsatolni. Zichy János vallás- és közoktatásügyi miniszter átirata Khuen-Héderváry Károly miniszterelnökhöz a Hajdúdorogi egyházmegye felállítása tárgyában. 1912. április 10., in: Véghseő–Katkó, 2019/1., 663–666. A Miniszterelnökség egy későbbi jelentése szerint a román püspökök 18 egyházközség kimaradását kérték. Balogh

később megjelent pápai alapító bullában is ez a szám szerepelt, azonban az összetétel kis mértékben változott: 8 az eperjesi, 70 a munkácsi, 4 a szamosújvári, 44 a nagyváradi püspökségtől, 35 a fogarasi és egy – Budapest – az esztergomi érsekségből került át.³⁸

A székelyföldi görögkatolikusok kérdése a kezdetektől a püspökség megalakításának szerves részét képezte. A magyar kormány által a Vatikánnak megküldött tervezet már tartalmazta, hogy annak ellenére, hogy a püspökség törzsterületétől távol fekszenek, „nem lehet sorsára hagyni a Székelyföld görög katolikus magyarságát sem.” A tervezet javasolta ezért egy székelyföldi vicariátusság felállítását, illetve a püspökséghez csatolását, ez 45 egyházközséget fogott volna össze.³⁹ Az első tervezetben szereplő egyházközségek listája nem ismert, a legkorábban ismertté vált listában pedig már csak 39 egyházközség szerepelt. A részletes lista szerint 39 egyházközséget és 236 filiát csatoltak volna át, ahol összesen 19481 hívő élt, ennek 55%-a volt magyar anyanyelvű, 86% viszont beszélte a magyar nyelvet. A Vatikán kezdetben nem osztotta a terv ezen részét. Egyetértett a vicariátusság megszervezésével,⁴⁰ de azt javasolta, hogy maradjon a román érseki tartományban.⁴¹ A kormány azonban jelezte, hogy hajlandó vállalni ennek anyagi terheit is.

A román püspökök a székelyföldi egyházközségek átcsatolása ellen is tiltakoztak, majd informális úton öt egyházközség kimaradását kérték, amiből a kormány négy esetében engedett.⁴² Az alapító bulla megjelenése előtt a kormányzat 33 egyházközség átcsatolásával számolt, de végül 35 egyházközséget csatoltak át, így újabb egyházközségek

Ferenc miniszterelnökségi II. ügyosztály miniszteri titkárnak tanulmánya a Hajdúdorogi egyházmegye revíziója tárgyában. 1913. december 13., in: Végheő–Katkó, 2019/2., 548–560.

38 A Hajdúdorogi egyházmegye alapító bullája. 1912. június 8., in: Végheő–Katkó, 2019/1., 708–714.

39 A háromszéki esperességből 11, az udvarhelyi esperességből 8, a gyergyói esperességből 15, a marosi esperességből 11. A magyar kormány memoranduma. Emlékirat a görög katolikus magyarok részére kérelmezett új egyházmegye alapítása ügyében. 1911. július 4., in: Végheő–Katkó, 2019/1., 223–231. A tervezet azt sem zárta ki, hogy politikai érdek esetén akár külön püspökséget is szervezhetnek az itteni egyházközségeknek.

40 Később arról is vita bontakozott ki a kormány és Vatikán között, hogy vicariátusságot, vagy külhelynökséget hozzanak-e létre. A Vatikán képviselője inkább a vicariátusságot támogatta, félve, hogy a püspök és a külhelynök között konfliktus támadhat, a kormány viszont inkább a külhelynökséget támogatta. Andor György miniszteri tanácsos átírtta Francesco Rossi Stockalper bécsi nunciaturai ügyvivőnek a Hajdúdorogi egyházmegye székelyföldi külhelynöksége és Papp Antal püspöki kinevezése tárgyában. 1912. április 1., in: Végheő–Katkó, 2019/1., 649–650. A két egyházi jogi szervezet közötti különbség, hogy a külhelynöknek nagyobb a döntési szabadsága, egyféle segédpüspökként tevékenykedik

41 Alessandro Bavona bécsi nuncius jelentése Rafael Merry del Val szentszéki államtitkárnak a Hajdúdorogi egyházmegye felállítására tárgyában. 1911. december 12., in: Végheő–Katkó, 2019/1., 377–379. Ezt osztotta a Bavona nuncius halála utáni ügyvivő Stockalper nuncius is, szerinte ez jobban megfelel a kánoni előírásoknak, és a hívek lelki gondjai is jobban elláthatók, ha nem csatolják át őket. Francesco Rossi Stockalper bécsi nunciaturai ügyvivő jelentése Rafael Merry del Val szentszéki államtitkárnak a Hajdúdorogi egyházmegye székelyföldi külhelynöksége tárgyában. 1912. március 5., in: Végheő–Katkó, 2019/1., 587–588.

42 Az öt egyházközség: a Maros-Torda vármegyei Mezőbánd, Csittszentiván, Harcó és Nyárádtő, valamint az Udvarhely vármegyei Oláhzsákod. A kormányzat Oláhzsákod esetében nem engedett, arra hivatkozva, hogy egyrészt a másik négy kért egyházközséget visszaengedte, másrészt az egyházközséghez tartozó kilenc filia már mélyen benyúlik a tervezett külhelynökség területébe, s ezek mind magyar anyanyelvű hívek. Khuen-Héderváry Károly miniszterelnök számjeltávirata Leopold Berchtold külügyminiszternek a Hajdúdorogi egyházmegyébe besorolandó parókiák kijelölése tárgyában. 1912. április 3., in: Végheő–Katkó, 2019/1., 655. A kormány érvelése csak részben állja meg a helyét, mivel a filiákban összesen 25 hívő élt, öt filiában egyáltalán nem éltek görögkatolikusok.

visszaengedését nem támogatták. Az átcsatolt egyházközségekben – a filiákat figyelmen kívül hagyva – az 1900-as népszámlálás alapján összesen 9779 görög katolikus hívó élt, ezek 52%-a vallotta magát magyar anyanyelvűnek, 88%-a viszont beszélt magyarul is. A 35 egyházközség közül hat település volt román többségű.

3. Az alapító bulla revíziójának terve a Székely Külhelynökség példáján

Annak ellenére, hogy a román püspököknek 1911 őszétől pontos információik voltak az új püspökség összetételéről, igazán heves tiltakozásba csak 1912 februárjától kezdtek, elhivatva a közvéleménnyel, hogy a magyar kormány kész tények elé állította őket, és amikor ők beleegyezésüket adták a létrehozáshoz,⁴³ egyrészt nem voltak pontos információik, másrészt sokkal kevesebb egyházközségről volt szó.⁴⁴ Meglepő a román püspökök kései reakciója, magyarázata az lehet, hogy végig nem hitték el, hogy az új püspökség felállításakor a román érseki tartomány területéből jelentős számú egyházközséget fognak elcsatolni. Ez is jól mutatja a román görögkatolikus egyház felfogását és önmagáról alkotott képét. Az érseki tartományra úgy tekintettek, mint egyféle államra az államban, amelynek megvan a maga belső törvénye és egyedüli célja a román nemzeti mozgalom támogatása, s mindenek legfőbb letéteményese a Vatikán.⁴⁵ Ebből kifolyólag a püspökök és papok jelentős része elsősorban románnak tartotta magát, s csak másodsorban katolikusnak, és az egyházra is mint nemzeti céljait elősegítő konstrukcióra tekintett.

Az 1912 elejétől meginduló tiltakozáshullámba a püspökök és papok mellett bekapcsolódott a világi elit is,⁴⁶ amely elsősorban a romániai közvéleményt igyekezett felrázni,⁴⁷ és felvette a kapcsolatot Ferenc Ferdinánd trónörökössel. A püspökök a híveket és Vatikánt igyekeztek meggyőzni, kezdetben a bulla visszavonásáról, majd annak módosításáról. A tiltakozásnak több formáját használták, memorandumokat és tiltakozó

43 A püspökkari konferencián született döntésben nagy befolyása volt annak, hogy minden más püspök támogatta, a román püspökök sem akartak ellentmondani. Ezt Mihályi balázsfalvi érsek később be is vallotta. Mihályi Viktor román görögkatolikus metropolita felterjesztése X. Piusz pápának a Hajdúdorogi egyházmegye felállítására tárgyában. 1912. február 14., in: Végheő–Katkó, 2019/1., 435–441.

44 A román püspökök első tiltakozásukban 40 egyházközség elcsatolását említették, ez a szám elfogadhatónak tűnt számukra. Mihályi Viktor román görögkatolikus metropolita, Radu Demeter nagyváradi görögkatolikus püspök és Hosszú Bazil lugosi püspök átirata Alessandro Bavona bécsi nunciusnak a Hajdúdorogi egyházmegye felállítására tárgyában. 1911. november 10., in: Végheő–Katkó, 2019/1., 363–365.

45 Ezt a román történészek közül C. Cârja is elismeri: Cârja, 2012, 205. A tiltakozás közepette a Vatikán képviselőjének is magyarázkodnia kellett, hogy mivel a román érseki tartomány egy Vatikán által létrehozott konstrukció, joga van bármikor megváltoztatni. Rafael Merry del Val szentszéki államtitkár összefoglalója Ferenc Ferdinánd főhercegnek a Hajdúdorogi egyházmegye felállításáról. 1912. április., in: Végheő–Katkó, 2019/1., 682–683.

46 Vaida-Voevod politikus így fogalmazta meg Vatikánnal szembeni csalódottságát: „Eddig az volt az illúziónk, az volt a hitünk, hogy a mi nemzeti öntudatunknak Róma is segítségére van és hogy mi Rómában mindig támogatót találunk nemzeti kultúránk számára. Most szétfoszlott ez az illúzió, egy illúzióval kevesebb van.” Alexandru Vaida-Voevod román képviselő felszólalása az Országgyűlésben a Hajdúdorogi egyházmegye alapítása tárgyában. 1912. november 29., in: Végheő–Katkó, 2019/2., 253–255.

47 Ennek hatására a romániai sajtó egyöntetűen kiállt az ügy mellett, élesen támadta a Vatikánt és a pápát, kétségbe vonva, hogy joga lenne új püspökséget létrehozni. Cârja, 2012, 187.

leveleket küldtek,⁴⁸ nagygyűléseket szerveztek, személyesen utaztak Rómába. 1912 májusában Gyulafehérváron tiltakozó nagygyűlést szerveztek, amelyen több mint 20 ezer hívő vett részt.⁴⁹ A román püspökök között egyféle szereposztás is megfigyelhető. Radu volt a legradikálisabb, sok esetben inkább politikusként tűnt fel, mint püspökként. Hossu határozott fellépése mellett sokkal kifinomultabb, megértőbb álláspontot képviselt, míg Mihályi érsek végig háttérben maradt, nem exponálta magát napi ügyekben. Tevékenysége inkább csak memorandumokban figyelhető meg.⁵⁰ A bécsi nuncius jelentése szerint 1913 áprilisáig 30 egyházközségből érkezett tiltakozó levél, ezek döntő része a nagyváradi püspökséghez tartozó Szatmár vármegyéből. Mivel a legtöbb esetben szervezett akcióról volt szó, nehéz megítélni a hívek valós magatartását az új püspökséggel szemben. A hívek egyik csoportját azok jelentették, akik magukat magyarnak vallották, s olyan egyházközségekben éltek, ahol évtizedek óta magyar nyelven folyt a mise, körükben nem okozott változást az átcsatolás, így feltehetően nem is tiltakoztak. A hívek egy másik csoportja az asszimiláció különböző fokán állt, s annak ellenére, hogy ismerte a magyar nyelvet, esetleg azt is vallotta anyanyelvének, megszokásból vagy konzervatív életfelfogásból ragaszkodott hozzá, hogy a templomi életben ne következzen be változás. Így a tiltakozások mögött sokkal inkább a helyi parókus felfogását, nemzeti elköteleződését vélhetjük kitapintani, s kevésbé a hívek valós véleményét. A tiltakozó levelek és memorandumok közös eleme, hogy a püspökség mögött meghúzódó politikai érdekekre helyezték a hangsúlyt: a magyar kormány célja a román hívek elnemzettelenítése és a magyar nyelv bevezetése, amely révén a híveket elszakítja a román nemzeti eszmétől.

A Vatikán kezdetben hallani sem akart az alapító bulla revíziójáról, hogy ne csorbítsa tekintélyét. Azonban mivel a magyar kormányzat hajlandónak mutatkozott a revízióra, engedett a nyomásnak, s 1912 novemberében úgy léptette életbe az alapító bullát, hogy annak végrehajtási záradékába belefoglalta egy későbbi revízió lehetőségét. 1913 elején Tisza István miniszterelnök tárgyalásokat kezdett a román képviselőkkel, ahol ez utóbbiak egyik legfontosabb követelése Hajdúdorog revíziója volt.⁵¹ A kedvező légkörben váratlanul megszólalt Miklóssy István, nemrég felszentelt hajdúdorogi püspök. 1914 január-

48 1912. szeptember 12–15. között szatmári görögkatolikus egyházközségek több, átcsatolásuk ellen tiltakozó levelet is írtak a bécsi nunciusnak. A levelek szövegének azonossága szervezett akcióra utal, ami mögött Radu nagyváradi püspök állhatott. A nuncius később szóvá is tette a román püspököknek, hogy a Vatikánra nézve sértő levelekkel árasztották el. A püspökök megígérték, hogy fellépnek azok ellen. Radu felszólította az egyházközségeket, hogy küldjenek bocsánatkérő leveleket, Hossu püspök viszont maga írt a nunciusnak. Hosszú Bazil szamosújvári püspök átirata Raffaele Scapinelli bécsi nunciusnak a Hajdúdorogi egyházmegye felállítására elleni román tiltakozások tárgyában. 1912. szeptember 23., in: Véghseő–Katkó, 2019/2., 156–157.

49 A tiltakozó megmozdulások közösségi élményt is jelentettek, erősítették a hívek nemzeti elköteleződését, amit csak fokozott a magyar hatóságok erőszakos fellépése. A magyar kormány szándékaival ellentétben a hajdúdorogi püspökség felállítása nyomán kibontakozó román tiltakozás is hozzájárult a román nemzeti mozgalom további erősödéséhez.

50 Emögött természetesen szerepet játszott az illető püspökök személyisége, Mihályi esetében előrehaladott kora is.

51 A tárgyalások mögött a belpolitikai feszültség enyhítése mellett elsősorban diplomáciai megfontolások álltak, ezáltal szerették volna Romániát továbbra is a Hármaskör keretében megtartani. Minderről a Vatikánnak is tudomása volt, hogy a revízió, ha sor is kerül rá, mindenképpen politikai alku része lesz. Raffaele Scapinelli bécsi nuncius jelentése Rafael Merry del Val szentszéki államtitkárnak a Hajdúdorogi

jában egy újságnyilatkozatban kijelentette, hogy ellenez bármilyen revíziót.⁵² A revízióval kapcsolatos levélváltások mégis folytatódtak, amikor 1914 februárjában bomba robbant a püspöki palotában, és megölt három papot, további hármat pedig megsebesített.⁵³ Véghseő Tamás szerint a bombamerénylet hatására a kormány álláspontja megváltozott: támogatta továbbra is a bulla revízióját, de csak kölcsönösségi alapon. A visszaadandó egyházközségek helyett ugyanannyi, korábban kimaradt egyházközséget kért.⁵⁴ A konkrét revízió előtt felmerült a pontos módozat kérdése. A Vatikán és a román püspökök egy bizottság felállítását javasolták, amely a helyszínen vizsgálná meg az érintett egyházközségek nemzetiségi megoszlását, ennek összetételéről azonban eltértek a vélemények.⁵⁵ Hivatalosan a magyar kormányzat sem zárkózott el bizottság felállításától, de csak jól meghatározott helyekre tartotta volna szükségesnek kiküldeni, jobban szeretne volna a szükséges adatokat a főispánok révén beszerezni, mert jobban bízott saját közigazgatásában.⁵⁶

Minden érintett fél, az ügyszó bármilyen szinten is kapcsolódó szervezet tervezetet dolgozott ki az átadandó és a cserébe kérendő egyházközségekről, s azokat igyekezett különböző szempontok szerint csoportosítani. Tervezetet készített a balázsfalvi érsekség (Radu püspök külön is készített egyet), a kormányzat – külön a VKM és a Miniszterelnökség kisebbségi ügyosztálya –, az országos Magyar Szövetség, Görög Szerződésű Katolikus Magyarok Országos Bizottsága, Melles Emil budapesti parókus, sőt, maga Tisza

egyházmegye felállítása elleni román tiltakozások és a Christifideles-bulla revíziója tárgyában. 1913. április 4., in: Véghseő–Katkó, 2019/2., 338–341.

- 52 Miklósy István hajdúdorogi püspök nyilatkozata Az Est-nek a Christifideles graeci-bulla revíziója tárgyában. 1914. január 13., in: Véghseő–Katkó, 2019/2., 590–591. A püspök merev magatartására nincs magyarázat, ez feltehetően egyéni véleménye lehetett, s a nyilatkozat előtt nem egyeztetett sem egyházi, sem politikai körökkel. Erre utal Csernoch hercegprímás levele, amelyben jelezte, hogy a revízió elkerülhetetlennek látszik, így felkéri a püspököt, hogy a továbbiakban tartózkodjon bármilyen nyilatkozattól, mivel csak a kormány dorgát teszi nehezebbé. Csernoch János hercegprímás átírta Miklósy István hajdúdorogi püspöknek a Christifideles-bulla revíziója tárgyában. 1914. március 8., in: Véghseő–Katkó, 2019/2., 638–639.
- 53 A robbanószervezet egy postai küldeményvel érkezett. A merénylet mögött álló körök valódi kiléte sosem tisztázódott megnyugtatóan, feladója révén a gyanú az orosz és román titkosszolgálatokra terelődött, ami megdöbbenést keltett a magyar közvéleményben, tovább fokozva a románellenes indulatokat. A merénylet részleteire vonatkozóan lásd: Katkó Márton Áron: Az 1914-es debreceni merénylet, in: Véghseő Tamás (szerk.): *Symbolae. Ways of Greek Catholic heritage research. Papers of the conference held on the 100th anniversary of the death of Nikolaus Nilles. (Collectanea Athanasiana, I/3)*, Nyíregyháza, 2010, 289–321.
- 54 A merénylet mögött felsejő román szál minden bizonnyal befolyásolhatta a kormány magatartását, a kölcsönösségi alapon történő revízió elve azonban a merényletet megelőzően is része volt a különböző elképzeléseknek. Véghseő–Katkó, 2019/2., 52.
- 55 A Vatikán a kormány és a hajdúdorogi püspökség részvételével szeretne volna a bizottságot felállítani, aminek vezetője maga a püspök lett volna. A román püspökök szerint a bizottságot a hajdúdorogi és román püspökségek képviselőiből kellene felállítani, aki közvetlenül a Vatikán számára készítené jelentést, megkerülve így a magyar kormányzatot. Rafael Merry del Val szentszéki államtitkár utasítása Raffaele Scapinelli bécsi nunciusnak Miklósy István püspöki kinevezése, a Hajdúdorogi egyházmegye felállítása elleni román tiltakozások és a Christifideles-bulla revíziója tárgyában. 1913. március 15., in: Véghseő–Katkó, 2019/2., 326–327.
- 56 Csorba Ferenc vallás- és közoktatásügyi minisztériumi II/a. ügyosztály ügyosztályfőnökének véleménye az egyes román főpapok által megfogalmazott sérelmekről (részlet). 1913. április 19., in: Véghseő–Katkó, 2019/2., 369–370.

István miniszterelnök is. Az egyházközségek kijelölése nem a korábban felvetett helyszíni vizsgálat révén történt, hanem 1914 februárjában közvetlen tárgyalásra került sor. Ezen a kormányzat, valamint a román püspökök vettek részt, alapnak a román érsekség 1913 decemberében a Vatikánhoz eljuttatott kérését tekintették. A kétnapos tárgyalásokon konkrét alkudozás folyt egyes egyházközségek átadásáról és a cserébe kért, vagy feltételekkel átengedendő új átcsatolásokról. Habár az álláspontok közel álltak egymáshoz, konkrét megegyezés nem született.⁵⁷ A tárgyalásokon Hossu püspök már jelezte, hogy lemond a revízióról amennyiben újabb egyházközségek átadása merül fel. A revízió kudarcának ez volt az egyik oka, a másik pedig a magyar kormányzat egyes terveiben meglebegtetett eljárás, hogy a visszaadandó egyházközségekben egy-egy magyar egyházközséget hozzanak létre, amely Hajdúdorognál maradna, az egyházközség teljes vagyonával, és csak a román hívek térhetnének vissza.

Az 1912-es év folyamán a székelyföldi külhelynökség egyházközségeiben is megindult a tiltakozás az átcsatolás ellen, habár ez korántsem öltött olyan méreteket, mint a nagyváradi püspökség, vagy a szatmári egyházközségek esetén.⁵⁸ Ez részben Mihályi érsek passzívabb magatartásának tudható be, másrészt a hívek asszimilációjának foka sok településen előrehaladottabb volt. Az első tiltakozó megmozdulásra, amelyen székelyföldi esperesek is részt vettek, a püspökség megalakulásáról szóló budapesti tárgyalást követően, az 1912 februárjában Mihályi érsek által összehívott zsinaton került sor. Itt az érintett esperesek kihangsúlyozták, hogy híveik többsége magyar anyanyelvű, ennek ellenére ragaszkodnak liturgikus nyelvükhöz, és nem kívánnak elszakadni a román érsekségtől.⁵⁹ Az új püspökség megalakulása ezt követően minden egyházi összefogás fő témája lett, így az 1913. tavaszi marosi esperességi gyűlésnek is.⁶⁰ Itt Iuliu Nistor marosi esperes közölte, hogy az új püspökség megalakulásának kérdése eldőlt, akárcsak a székelyföldi egyházközségek átcsatolásának ügye. Kérte a papokat, hogy az átcsatolás után is védjék tovább híveik érdekeit.⁶¹ 1912 augusztusában Szászrégenben tartottak politikai gyűlést a helyi egyházi és politikai elit, többek között Iuliu Maniu részvételével. Maniu kérte, hogy minél több egyházközség fogalmazzon meg tiltakozó levelet az átcsatolás ellen.⁶² A Maros esperesség

57 Radu Demeter nagyváradi görögkatolikus püspök átirata Raffaele Scapinelli bécsi nunciusnak a Christifideles-bulla revíziója tárgyában. 1914. február 12., Végheő–Katkó, 2019/2., 605–607. A román püspökök 31 egyházközség átcsatolását kérték, a magyar kormányzat 13 átadására volt hajlandó, cserébe pedig 14 egyházközséget kért. Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszter átirata Raffaele Scapinelli bécsi nunciusnak a Christifideles-bulla revíziója tárgyában. 1914. március 14., in: Végheő–Katkó, 2019/2., 662–666.

58 Vasile Hossu felsőházi beszédében azt állította, hogy a Székelyföld esetében nem volt tiltakozás az átcsatolás ellen, ami szerinte azzal magyarázható, hogy az itteni hívek magyarokká váltak. A görög katolikus püspökség felállításáról szóló törvényjavaslat tárgyalása. *Felsőházi Napló*, 1913. június 20. 42.

59 A Romanul lap beszámolója a Balázsfalván megtartott zsinatról. 1912. február 20., in: *Vicariatul greco-catolic maghiar al Secuimii (1912–1925)*, Ana Hancu (coord.), Târgu Mureș, 2016, 129–130. A zsinat után nagygyűlést is tartottak, tovább erősítve Hajdúdorog kérdésének politikai jellegét, és nyomatékot adva a zsinati határozatnak, amiben tiltakoztak az új püspökség megalakulása ellen. 1912. június 27-én Marosvásárhelyen is tiltakozó nagygyűlést szerveztek, ahol még reményüket fejezték ki, hogy a Vatikán mégsem egyezik bele az új püspökség létrehozásába.

60 Hasonló esperesi tanácskozásokra minden székelyföldi esperességben sor került.

61 Beszámoló az 1912. tavaszi marosi esperesi értekezletről. 1912. április 2., in: Hancu, 2016, 135.

62 Hancu, 2016, 28.

területéről – ahonnan 10 egyházközséget csatoltak át – három egyházközségben született tiltakozás.⁶³ A kebeleszentiványiak tiltakozó levele szerint egyházközségüket amiatt csatolták át, mivel Székelyföldön fekszik. A lakosság kevert ugyan, s a magyar lakossághoz hasonlult nyelvben, öltözékben és szokásokban, ennek ellenére ragaszkodnak ahhoz, hogy a liturgia és énekek nyelve továbbra is a román legyen.⁶⁴ A tiltakozások folytatódtak a pápai bulla megjelenését követően is. A nyárádkarácsoni egyházközség csak 1912 végén fogadta el magyar nyelvű tiltakozó levelét, amikor már a püspökség megalakításával ideiglenesen megbízott püspöki adminisztrátor körlevelét is megkapta az egyházközség átszervezéséről. A tiltakozás mellett jelezték, hogy „kacagás előttük az egész rendelet, a püspökségre nézve, kivált mi a liturgikus nyelvet illeti”. Kérték, hogy a liturgia vagy maradjon román, vagy legyen magyar.⁶⁵ A tiltakozókkal szemben a hatóságok igyekeztek fellépni, ami letartóztatásokhoz, fizikai atrocitásokhoz vezetett. Ezek közül a legismertebb az 1913 áprilisában Jaczkovics Mihály püspöki helynökkel szemben Kismajtényban fellépő román hívek esete. A Székelyföldön a legnagyobb visszhangot Gabriel Ciobotar gyimesi görögkatolikus esperes letartóztatása váltotta ki. Ciobotar levelet írt a gyergyói espereshez, amelyben tiltakozott az átszervezés ellen. A levél a hatóságok kezébe került, letartóztatták, majd másik két paptársával együtt megvonták tőle az állami kongruát.⁶⁶

A magyar kormány által előterjesztett memorandum szerint 45 egyházközséget csatoltak volna át a balázsfalvi érseki tartományból, később ezek száma 39-re csökkent. A román tiltakozás hatására a magyar kormány elfogadta, hogy további négy egyházközség ne kerüljön át a hajdúdorogi püspökséghez,⁶⁷ így az alapító bullában 35 egyházközség szerepelt. Az esetleges revízió során a román püspökök további hét egyházközséget szerettek volna visszakapni, ezek: Oláhzsákod, Gyergyóasláb, Nyárádbálintfalva, Kebeleszentivány, Kisszentlőrinc, valamint Gyergyószentmiklós és Marosvásárhely.⁶⁸ A lista is

63 Pirigy adatai szerint a székelyföldi 35 egyházközségben 11 tiltakozó levél született. Pirigy István: *A magyarországi görög katolikusok története*, Nyíregyháza, 1990, 90.

64 Kebeleszentiványi hívek tiltakozó levele Hajdúdorog ellen. 1912., in Hancu, 2016, 127–128. Hasonló szelvényben született a székelysárdi hívek levele is: „vagyonunkat s életünket odaadjuk, de a liturgia nyelvének nem.” Jegyzőkönyv a székelysárdi egyházközség gyűléséről. 1912. április 21., in: Hancu, 2016, 138.

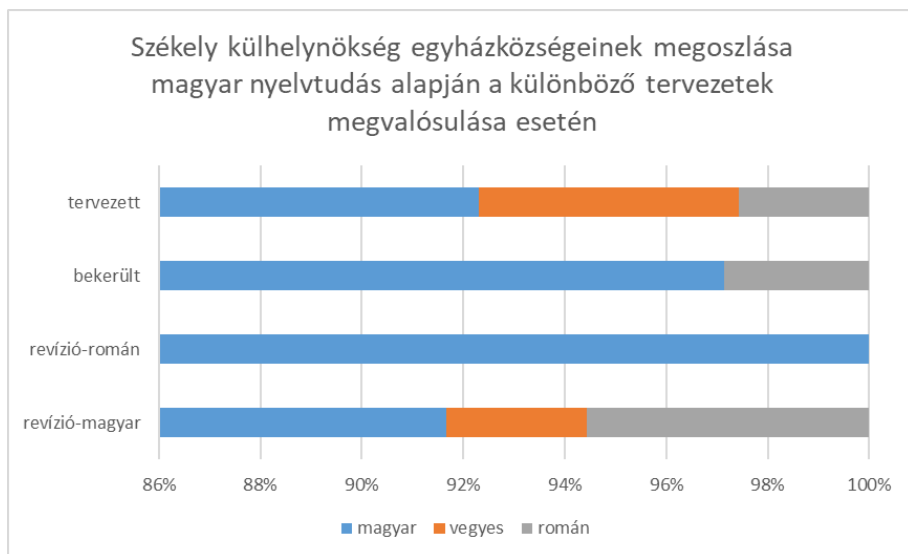
65 *Jegyzőkönyv a nyárádkarácsoni egyházközség gyűléséről*. 1912. december 12., Serviciul Judeţean Mureş al Arhivelor Naţionale, [Román Nemzeti Levéltár Maros Megyei Hivatala], Fond Parohia greco-catolică Crăciuneşti [Nyárádkarácsoni görögkatolikus egyházközség levéltára] (a továbbiakban SJMS- Crăciuneşti), dos. 8/1893–1925, 183–184. f. Nehéz megítélni, hogy a jegyzőkönyv mennyire tükrözi a hívek valós véleményét, mivel az egyházközség *historia domus*-ában korábban sosem fordult elő bejegyzés közéleti, politikai eseményekről, csak az egyházközség belső életéről.

66 Az ügyben Vaida-Voevod román politikus is felszólalt a parlamentben, Ciobotar példáját mint a hatósági visszaélés példáját emelte ki. Alexandru Vaida-Voevod képviselő felszólalása az Országgyűlésben a Hajdúdorogi egyházmegye alapítása tárgyában. 1912. november 29., in: Véghseő–Katkó, 2019/2., 253–255.

67 Mind a négy egyházközség Maros-Torda vármegyében feküdt: Mezőbánd, Csittszentiván, Harcó és Nyárádtó. Francesco Rossi Stockalper jelentése Rafael Merry del Val szentszéki államtitkárnak a Hajdúdorogi egyházmegyébe besorolandó parókiák kijelölése tárgyában. 1912. február 15., in: Véghseő–Katkó, 2019/1., 456–458. A forrásokban Csíkszentivánként szerepel, de mivel ilyen település nem létezik, feltehetően Csittszentivánra gondoltak.

68 Mihályi balázsfalvi érsek külön jegyzéket csatolt a román memorandumhoz, ebben az érseki tartományhoz 14 egyházközség visszacsatolását kérte, a fent említetteken kívül: Szováta, Gyergyóalfalu, Szépvíz, Gyimesbükk, Nyárádkarácson, Székelysárd és Kisteremi egyházközségeket. Mihályi Viktor román görögkatolikus metropolita kiegészített táblázata. 1913. december 7., in: Véghseő–Katkó, 2019/2., 566–569.

mutatja, hogy a vitatott települések többsége Maros-Torda megyében feküdt. A két város visszacsatolásához hosszabb távú megfontolásból ragaszkodtak, akárcsak a többi felmerült városokhoz (Nagykároly, Nagyvárad vagy Szatmárnémeti), mivel ezek iskolai központok voltak. Ugyanakkor a városiasodás miatt folyamatos volt a beköltözés, azonban ha a városok „elvesznek” a román érsekség számára, akkor az újonnan bekerülő hívek csak magyar egyházközségekhez csatlakozhatnak.⁶⁹ A különböző magyar kormányzati tervezetek közel álltak a román kéréshez, a Miniszterelnökség tervezete beszélt nyelvet figyelembe véve öt, anyanyelv alapján hat egyházközség visszaadását javasolta, míg a VKM tervezete négy egyházközséget. A problémát inkább a viszonyosság elve okozta, a Miniszterelnökség tervezete cserébe öt, illetve hét,⁷⁰ míg a VKM négy egyházközség átcsatolását javasolta.⁷¹ A revízió román részről történő elvetése miatt a székely külhelynökség összetételében sem történt változás.

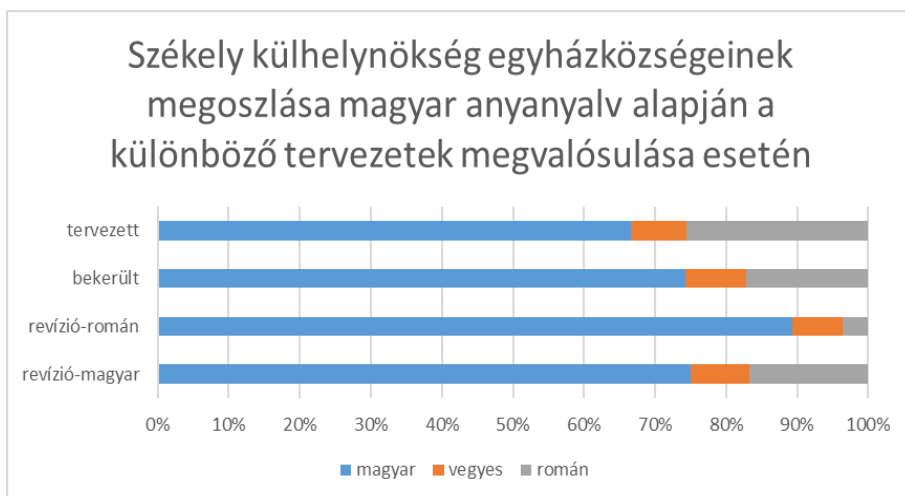
A továbbiakban a székely külhelynökség összetételét vizsgáljuk meg a különböző variánsok megvalósulása esetén. Alapnak az 1900-as népszámlálás adatait vettük, mivel ezt

69 A városok fontosságát mutatja, hogy Radu püspök Marosvárahelyért és Gyergyószentmiklószért cserébe hajlandó lett volna két újabb egyházközség, Nagyernye és Nyáradremete átadására. Radu Demeter nagyváradi görögkatolikus püspök átirata Raffaele Scapinelli bécsi nunciusnak a Christifideles-bulla revíziója tárgyában és az aradi magyar görögkatolikus hívek lelkipásztori ellátása tárgyában. 1914. jún. 29., in: Végheő–Katkó, 2019/1., 730–735.

70 Balogh Ferenc miniszterelnökségi II. ügyosztály miniszteri titkárának tanulmánya a Hajdúdorogi egyházmegye revíziója tárgyában. 1913. december 13., in: Végheő–Katkó, 2019/2., 548–560.

71 Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszter átirata Raffaele Scapinelli bécsi nunciusnak a Christifideles-bulla revíziója tárgyában. 1914. március 14., in: Végheő–Katkó, 2019/2., 662–666.

használták a korszakban is. Négy variánst hasonlítottunk össze,⁷² első körben a beszélt nyelv alapján. Az egyházközségeket három csoportba osztottuk: magyar többségű, vegyes, illetve román többségű településekre.⁷³ Beszélt nyelvet alapul véve bármelyik variánst is elemezzük, az egyházközségek többsége megfelel az elvártaknak, minden esetben a magyar többségű települések aránya 90% körül mozgott. A legrosszabb arány a viszonyosság megvalósulásakor lett volna, a magyar kormány ellentételezéseként román többségű településeket is kért volna.⁷⁴ A román püspökök által kért revízió megvalósulása esetén minden település megfelelt volna a kívánt elvnek, az általuk kért települések közül azonban csak egy volt román többségű, a sokat vitatott Oláhzsákod.

Az anyanyelvet alapul véve – ami sokkal jobban tükrözi a hívek valós megoszlását – a kép már sokkal vegyesebb. A legrosszabb összetétel ebben az esetben a kormány eredeti tervezetének a megvalósulásakor lett volna, de ez esetben is a települések 2/3-a megfelelt volna a kritériumoknak. A legkedvezőbb ez esetben is a román püspökök által kért települések kimaradásával lett volna. Ezen szempont alapján is megállapítható tehát, hogy a román kérésnek volt alapja, a kért egyházközségek közül a falvak minden esetben román többségűek voltak, míg a két város közül Marosvásárhely vegyes, Gyergyószentmiklós viszont abszolút magyar többségű volt, a görögkatolikus hívek szempontjából is.

72 Tervezett alatt a magyar kormány által a Vatikánhoz eljuttatott részletes listát értjük, bekerültként az alapító bullában szereplő egyházközségeket vettük, revízió-román alatt azt az esetet értjük, ha visszaadják a román püspökségek által kért összes egyházközséget, revízió-magyar alatt pedig azt, ha bekerülnek a magyar kormányzat által az átengedés ellentételezéseként kért egyházközségek.

73 Magyar többségűnek tekintettünk egy települést, ha a magyar lakosság aránya 60% fölött volt, vegyesnek ha 20-40 között, míg román többségűnek, ha 20% alatt volt a magyarok aránya.

74 Beszélt nyelv alapján a magyar kormányzat öt település bekerülését javasolta, ezek közül Marossárpatak és Magyarrégen volt román többségű.

4. A Székely Külhelynökség működése

A továbbiakban a székelyföldi külhelynökség működéséhez kívánunk pár adalékkal hozzájárulni, a források töredezettsége miatt csak pár témára szorítkozunk. Egy székelyföldi vicariátusság felállításának ötlete már a 19. század végén felmerült.⁷⁵ A székelyföldi görögkatolikus egyházközségek a közigazgatási egységek határait követve esperességekbe voltak szervezve. A hajdúdorogi püspökség felállításakor az átsatolt 35 egyházközséget egy külhelynökségbe szervezték, de ezen belül megmaradt a korábbi esperességek többsége is.⁷⁶ Mivel nem csatoltak át minden székelyföldi egyházközséget,⁷⁷ a balázsfalvi érsekségben maradó egyházközségek is megőrizték szervezeti egységüket, így az egykori esperességek tulajdonképpen megduplázták magukat. A marosi esperesség esetén az érsekség viszonylag későn, csak 1913 tavaszán intézkedett a megmaradó egyházközségekről. Mihályi érsek ekkor közölte Iuliu Nistor (Nyisztor Gyula) marosi esperessel, hogy mivel a marosvásárhelyi egyházközséget is átsatolták, nem lehet a továbbiakban is esperes.⁷⁸ Jelezte, hogy fenntartják a marosi esperességet, így az Maros-mezőszéki esperesség néven szerepelt a továbbiakban, ennek élére Doinisie P. Decei mezőbándi parókuszt neveztek ki.⁷⁹ Az átsatolt marosi egyházközségek a továbbiakban maros-székelyföldi vagy marosvásárhelyi esperességeként szerepeltek. Ennek élén 1916-ig Iuliu Nistor esperes állt, majd Iuliu Huban (Hubán Gyula) külhelynök látta el az esperesi teendőket is.

A külhelynökség megszervezése lassan történt, mivel a felmerült esetleges revízió miatt a püspökség megszervezése is hosszabb időt vett igénybe. Az egyházközségeket 1912 novemberében értesítették a hivatalos átsatolásról, bár informális úton minden parókus értesült az új püspökség felállításáról. Ekkor Scapinelli bécsi nuncius hivatalos levélben közölte az átsatolás tényét, valamint azt, hogy a bulla végrehajtásával Papp munkácsi püspököt bízta meg a Vatikán. Közölte ugyanakkor a liturgiára vonatkozó átmenetet, a magyar nyelvre vonatkozó tiltást, valamint, hogy a többi liturgián kívüli cselekedet ugyanolyan nyelven zajlik tovább, mint korábban.⁸⁰ Az első hónapokban Jaczkovics hajdúdorogi külhelynök foglalkozott a székelyföldi egyházközségekkel. A tiltakozás az átsatolást követően sem szűnt meg. Továbbra is küldtek tiltakozó leveleket, másrészt egyes parókusok kérték felmentésüket, s áthelyezésüket olyan egyházközségbe, amely az

75 Az ötlet az 1879-es esperesi zsinaton merült fel, Boeriu esperes Marosvásárhelyt javasolta központnak. Alexandru Boeriu udvarhelyi esperes levele Hossu marosi espereshez vicariátusság felállításáról. 1880. augusztus 4., in: Hancu, 2016, 114.

76 Csíki, háromszéki, udvarhelyi és marosi esperességek működtek a továbbiakban.

77 A balázsfalvi érsekség 1911-es sematizmusa szerint 60 egyházközség működött a négy esperességekben.

78 Balázsfalvi érsekség levele a vásárhelyi espereshez az esperesség ügyében. 1913. március 11., SJMS, Protopopiatul greco-catholic Târgu-Mureș [Marosvásárhelyi görögkatolikus esperesség iratai], (továbbiakban SJMS-Protopopiat), dos. 1075/1913, 5. f.

79 Az új esperesség felállítása előtt Nistor esperest is megkérdezték, és ő is Deceit, illetve Mezőbándot javasolta esperesi székhelynek. Iuliu Nistor maros-székelyföldi esperes javaslata az esperesség átszervezéséről. 1913. január 27., in: Hancu, 2016, 156–157.

80 A nuncius levelének tartalmát a helyi parókus ismertette az egyházközség gyűlésén. Jegyzőkönyv a kebeleszentiványi egyházközség gyűléséről. 1912. november 24., in: Hancu, 2016, 150–151.

érsekségnél maradt.⁸¹ A nyárádkarácsoni parókus négy másik társával írt ilyen tartalmú levelet, amit az érsek továbbított a nunciának, de az megtagadta kérésüket. Az érsek utasította az érintett parókusokat, hogy fogadják el a döntést s legyenek engedelmesek az előjáróval szemben.⁸² A püspökség megszervezésének folyamatáról az 1913 elejétől rendszeresen megkapott püspöki körlevelekből értesültek. 1913. január közepére történt meg az új püspökség struktúrájának megszervezése, és az esperességek felállítása. A korábbi terveknek megfelelően a székelyföldi külhelynökség központjának Székelyudvarhelyet szemelték ki, a magyar kormányzat már 1912 márciusában jelezte, hogy biztosít egy házat a külhelynök részére.⁸³ A püspökség megszervezésekor még székelyudvarhelyi külhelynökségként alakult meg, s négy esperességet rendelték alá.⁸⁴ 1918-as adat szerint a négy korábbi főesperes közül már csak egy volt hivatalában, a háromszéki Boér Arthúr.⁸⁵ Nem ismertek a személyi politika mögött meghúzódó indokok, és az sem, hogy már az újjászervezéskor leváltották-e őket, vagy csak a későbbi években.⁸⁶ A kinevezett új esperesek minden esetben helyi parókusok voltak, s korábban is részt vettek az esperesség vezetésében. Egyedül a marosvásárhelyi esperesről rendelkezünk információval. Iuliu Nistor 1916-ig töltötte be tisztségét,⁸⁷ majd 1916 októberében – a román betörést követő fegyelmi intézkedések során – Sopronba internálták, ahonnan csak 1918-ban szabadult.⁸⁸ Az első hónapokban a külhelynökség pontos összetétele sem volt világos. Az alapító bullában az egyházközségek felsorolásakor ugyanis Sóvárád szerepelt, ami a balázsfalvi érsekségen belül Szováta egyházközség filiája volt, így nem volt világos, hogy csak ezt a fiókegyházat csatolták át, vagy pedig az egész egyházközséget. A helyzet tisztázása érdekében a szováta pap 1913 elejétől kapcsolatba lépett minden érintett féllel. Írt a VKM-nek, a munkácsi püspöknek mint ideiglenes adminisztrátornak és a balázsfalvi érseknek

81 Mihályi érsek szerint hasonló kérések tömegével érkeztek hozzá, ezek pontos száma és megoszlása nem ismert. Hancu, 2016, 76.

82 *Balázsfalvi érsek levele a nyárádkarácsoni parókusokhoz Hajdúdorog ügyében.* 1912. december 10., SJMS- Crăciuneștii, dos. 17/1903–1943, 9. f. Volt ezzel ellentétes példa is, Ioan Solnai (Solnai János) fogarasi pap kérte, hogy mivel apja is parókus egy hajdúdorogi egyházmegyében, s készül nyugdíjba menni, helyezték át őt az érsekségből. Ioan Solnai fogarasi pap levele a marosi espereshez. 1913. március 27., in: Hancu, 2016, 165. Solnai kérése feltehetően teljesült, mivel az 1918-as sematizmusban mint csíkszentdomokosi parókus szerepel.

83 Francesco Rossi Stockalper bécsi nunciátúrai ügyvivő jelentése Rafael Merry del Val szentszéki államtitkárnak a Hajdúdorogi egyházmegye székelyföldi külhelynöksége tárgyában. 1912. március 5., in: Végheő-Katkó, 2019/1., 587–588.

84 *Hajdúdorogi püspökség II. számú körlevele.* 1913. január 6., SJMS, Parohia ortodoxă Sovata [Szováta ortodox egyházközség levéltára], (a továbbiakban SJMS-Sovata), dos. 39/1912–1914, 3–4. f.

85 Az 1911-es balázsfalvi és 1918-as hajdúdorogi sematizmusban is ő szerepel mint esperes, 1913-as püspöki körlevélben viszont Bokos András gelencei parókus van feltüntetve. Források hiányában a személyi változás nem volt nyomon követhető.

86 A hajdúdorogi külhelynökségen kívüli esperességeket mint újonnan megszerveztettek tünteti fel a körlevél, azonban nem világos, hogy a kinevezettek közül ki került újonnan a tisztségbe, s ki őrizhette meg. *Hajdúdorogi püspökség III. számú körlevele.* 1913. január 22., SJMS-Sovata, dos. 39/1912–1914, 12–13. f.

87 Nistor annak ellenére tisztségében maradhatott, hogy 1913 tavaszán ő is jelezte, hogy szeretne visszatérni a balázsfalvi érsekséghez. Jaczkovics külhelynök ahhoz kötötte elengedését, hogy találjon maga helyett egy parókust, aki átjönne a helyére Marosvásárhelyre. Jaczkovics külhelynök levele Nistor espereshez áthelyezése ügyében. 1913. március 13., SJMS-Protopiat, dos. 1074/1913, 3. f.

88 Hancu, 2016, 79.

is. Az egyházközség hovatartozását előbb a balázsfalvi érsek erősítette meg, hogy ők az átszattoltak között tartják számon Szovátát.⁸⁹ 1913 júniusában a VKM közölte, hogy a bullában hiba történt, de a részletes kimutatásban szerepel mind Szováta, mind Sóvárád, így az egész egyházközséget átszattolták.⁹⁰ A külhelynöki tisztséget viszonylag későn, csak 1915 júniusában töltötték be, akkor a fent említett Hubán Gyula került tisztségbe.⁹¹ A külhelynök pontos feladatait és jogkörét 1915 októberében szabályozták.⁹²

A székelyföldi külhelynökség kapcsán az egyik legfontosabb kérdés a nyelvkérdés alakulása, illetve a püspökség viszonyulása az átszattolás révén hozzá került papokhoz. A liturgikus nyelv ügyében világos volt a helyzet, három évig mindenhol ugyanúgy miséztek, mint korábban, s ez alatt az idő alatt a papoknak el kellett volna sajátítaniuk az ógörög nyelvet. Az alapító bulla kapcsán eltérő álláspontok ütköztek. A magyar kormányzat és Miklósy püspök felfogása szerint amennyiben a liturgia lényegi részét a pap ógörögül mondja, azzal eleget tesz az előírásoknak, a Vatikán viszont azt várta el, hogy teljesen visszaszorítsák a magyar nyelvhasználatot, amit abúzusnak tartott. Az ógörög nyelv megtanulása érdekében nem történt érdemi lépés – azt a kortársak is képtelenségnek tartották –, ezért Miklósy püspök 1916-ban újabb öt év halasztást kért, amit a Vatikán meg is adott.⁹³ Kérdés, hogy ilyen körülmények között hogyan nézett ki a nyelvhasználat a liturgikus-, illetve a mindennapi életben. A három év túrelmi idő lejártával Radu nagyváradi püspök az elcszattolt egyházközségek papjaitól szerzett információk alapján megállapította, hogy a bulla nem váltotta be a Vatikán által kívánt eredményt. Megállapítása szerint a román eredetű egyházközségekben nem történt változás a korábbi gyakorlathoz képest, a szláv eredetű egyházközségekben, a három városban, valamint a székely külhelynökség területén bevezették a magyar nyelvet, s csak a liturgia lényegi része zajlik más nyelven.⁹⁴ A liturgia nyelvének alakulásáról nincsenek pontos információink, egyedül a püspökség 1918-as sematizmusa szolgálhat támpontként, azonban nem világos, hogy az ott feltüntetett adat a liturgia nyelvére, vagy a hívek anyanyelvére vonatkozik.⁹⁵ Feltételezve, hogy a feltüntetett nyelv szoros összefüggésben áll a liturgia nyelvével, megfeleltettük azzal.

89 *Balázsfalvi érsekség levele a munkácsi püspökhöz Szováta egyházközség hovatartozása kapcsán.* 1913. május 20., SJMS-Sovata, dos. 39/1912–1914, 31. f.

90 *Vallás és Közoktatásiügyi Minisztérium levele a munkácsi püspökhöz Szováta egyházközség hovatartozása ügyében.* 1913. június 7., SJMS-Sovata, dos. 39/1912–1914, 38. f.

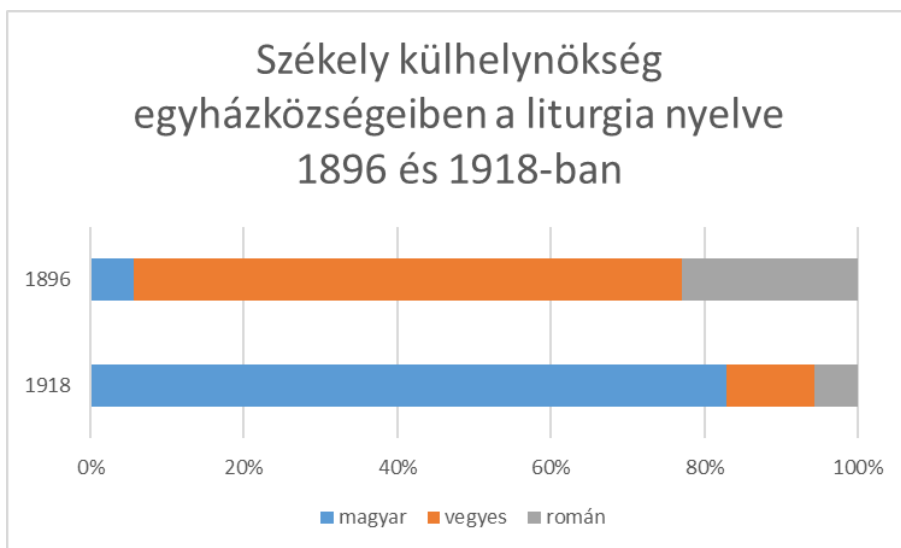
91 Hubán korábban a szamosújvári püspökségben, a szatmárnémeti román parókián szolgált. Első látásra meglepő Hubán kiválasztása, mivel a külhelynöki tisztség egyrészt magas beosztásnak számított, másrészt a püspök feltehetően meghízható egyént nevezett ki, emiatt az lett volna a várható, hogy egy általa jól ismert papot kér fel a tisztségre. Életrajzi adataira vonatkozóan lásd Véghseő Tamás (szerk.): *Görögkatolikus papok történeti névtára, 1. kötet, A Hajdúdorogi Egyházmegye és a Miskolci Apostoli Exarchátus 1850 és 1950 között felszentelt papjai.* Nyíregyháza, 2005, 53. A. Hancu tévesen márófalvi parókusnak tüntette fel Hubánt. Hancu, 2016, 36.

92 Hubán Gyula a Hajdúdorogi egyházmegye székelyföldi külhelynökének kinevezése. 1915. október 15., in: Véghseő–Katkó, 2019/2., 787–789.

93 Véghseő–Katkó, 2019/2., 53–55.

94 Radu Demeter nagyváradi görögkatolikus püspök átírata Raffaele Scapinelli bécsi nunciának a Hajdúdorogi egyházmegye ógörög liturgikus nyelvének bevezetése tárgyában. 1916. február 10., in: Véghseő–Katkó, 2019/2., 802–804.

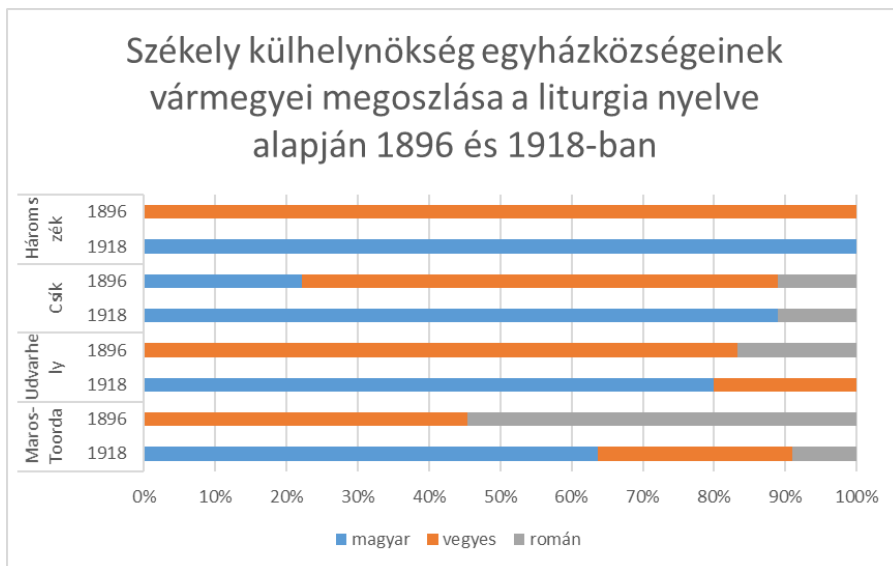
95 Elsősorban a marosi esperesség esetén százalékos bontásban adják meg a hívek anyanyelvi összetételét és a magyarul beszélők arányát.

Az 1918-as sematizmus nyelvi adatait összevetve az 1896-os balázsfalvi sematizmus adataival⁹⁶ a változás szembetűnő. Ha nem is igazolja vissza mindenben Radu püspök feltételezését, a magyar liturgikus nyelvhasználat dominánssá vált. Míg az átcsatolás előtt a vegyes nyelvhasználat az egyházközségek több mint 2/3-ában dominált,⁹⁷ 1918-ra az egyházközségek több mint 80%-ában a magyar nyelvet kezdték használni kizárólagos jelleggel. A román nyelv két egyházközség, Oláhzsákod és Vasláb esetében maradt csak meg.

96 Feltehetően a magyar liturgikus nyelvhasználat és a hajdúdorogi mozgalom felerősödése miatt a balázsfalvi érsekség a későbbi sematizmusában már nem közölt nyelvre vonatkozó adatokat. Az ekkor feltüntetett nyelvhasználati szokások nem fedik a hívek anyanyelvi megoszlását, azonban a papok befolyása miatt a hívek a legtöbb esetben nem is kérték ennek megváltoztatását.

97 A liturgia románul, a prédikáció, imádság és énekek magyar nyelven zajlottak.

Az adatok vármegyék szerinti bontása jobban megvilágítja a változás mértékét, mivel az 1912 előtti megoszlás sem volt egyenletes. Eszerint magyar nyelvhasználatl csak Csík megyében találkozunk, azonban itt is a vegyes nyelvhasználat a domináns, míg Háromszéken minden egyházközségben ez volt a szokás. Udvarhelyen a vegyes, Maros-Tordában a román nyelvhasználat dominált. Minden esetben egy szintet léptek előre: románból vegyes, vegyesből pedig magyar lett.

A liturgikus nyelvhasználat mellett ugyanolyan fontos volt a nyelvkérdés alakulása az egyház belső életében és az ehhez szorosan kapcsolódó oktatási intézményekben. Az újonnan megválasztott püspök 1913 decemberében, az egyik első rendeletében tulajdonképpen a magyart tette meg a püspökség hivatalos nyelvvé. Elrendelte, hogy a belső levelezés és anyakönyvek vezetése magyarul történjen, az anyakönyvi kivonatokat is csak magyar nyomtatványon lehetett kiállítani.⁹⁸ Ez nagy megütközést keltett a román papok körében, akik arra hivatkoztak, hogy a bulla értelmében az első három év átmeneti. Az ügyből parlamenti interpelláció is lett, de Jankovich VKM miniszter tulajdonképpen az egyház belügyének tartotta a kérdést.⁹⁹ A rendeletnek a gyakorlatban is igyekezett érvényt szerezni a püspökség, ez azonban nem minden esetben valósult meg. Az 1890-es évektől a hatóságokkal már csak magyar nyelven folyt a levelezés, de amellett, hogy terjedőben volt a magyar nyelvhasználat, az egyház belső élete román nyelven zajlott. 1913-at követően megfigyelhető, hogy az egyházközségek *historia domusa* magyar nyelv-

98 Hajdúdorogi püspökség XII. számú körlevele. 1913. december 8., SJMS-Sovata, dos. 39/1912–1914, 65–66. f.

99 Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszter válasza Pop- Csicsó István képviselő parlamenti felszólalására a hajdúdorogi egyházmegyei hatóságok által elkövetett visszaélések tárgyában. 1914. július 8., in: Végheő-Katkó, 2019/2., 735–739.

vűvé válik,¹⁰⁰ ugyanakkor a marosi esperesség szintjén a levelezés vegyes maradt végig. A hatóságok ettől kezdve magyar görögkatolikus egyházközségeknek nevezték őket, a marosi esperességben a parókusok Nistor esperessel általában románul leveleztek, s ő is ezen a nyelven válaszolt nekik. A püspökségtől kapott magyar nyelvű levelek hátoldalára is mindig románul írta rá azok tartalmi kivonatát. Ezzel együtt a püspökség ragaszkodott a rendelet betartásához, a kimutatásokat minden esetben magyarul kérték,¹⁰¹ és magyar formanyomtatványokat igyekeztek az egyházközségek rendelkezésére bocsátani. A papok többsége különböző szinten, de beszélt a magyar nyelvet, problémát inkább az jelentett, hogy minden korábbi irat román nyelven volt, és át kellett fordítani magyarra.¹⁰² A nyugdíj és egyéb járulékok ügyében az espereseknek, néha magának a püspökségnek is folyamatos kapcsolatot kellett fenntartani a balázsfalvi érsekséggel, ez román nyelven történt. Az így keletkezett dokumentumokat sem fogadta el a püspökség, visszaküldte az esperesnek, kérve, hogy magyarra fordítva terjessze fel és a dokumentumban az érintett nevét magyar alakban tüntesse fel, mivel az anyakönyvben is úgy szerepel.¹⁰³

Habár az egyházi oktatás visszaszorulóban volt, továbbra is a legelterjedtebb oktatási forma maradt, így a püspökség nyelvi rendelkezései nagyban befolyásolták. 1913 márciusában a püspök elrendelte, hogy az egyház által fenntartott népiskolákban az oktatás nyelve a magyar legyen, s az iskolákat is mint magyar tannyelvűeket törzskönyvezzék.¹⁰⁴ Nincs pontos kimutatásunk a külhelynökség iskolahálózatáról, a 28 egyházközséget számláló marosi esperességben 14 iskola működött az átcsatolást megelőző évben, ezekben az oktatás nyelve a román volt. Arra vonatkozóan sem rendelkezünk információkkal, hogy a rendeletet mennyire ültették gyakorlatba és mennyire jelentette ez az anyanyelvi oktatás végét a román többségű településeken. Az kimutatható, hogy a román püspökség idején igyekeztek kerülni államsegély kérését, elkerülve ezáltal, hogy a VKM-nek beleszólása legyen az iskola belső életébe. A hajdúdorogi püspök viszont természetesnek tartotta, és támogatta, hogy az egyházközségek forduljanak állami segítségért, és abban

100 A székelysárdi egyházközségben 1914 februárjában váltottak magyar nyelvre, 1921-ben visszatértek a románra.

101 Az esperesek által készített kimutatásokban az egyházközségek és filiák nevét magyarul kellett feltüntetni, de a településneveket zárójelben románul is kiírhatták. *A hajdúdorogi püspök levele a marosi espereshez nyelvhasználat ügyében.* 1916. január 22., SJMS-Protopopiat, dos. 1145/1916, 4. f.

102 1916-ban a kebeleszentiványi parókus jelezte az esperesnek, hogy nyelvtudása nem elegendő a kért kimutatás elkészítéséhez, s az ehhez szükséges magyar formanyomtatvánnyal sem rendelkezik. Ennek ellenére a pappal szóban közölték, hogy szigorúan tartsa be a püspöki előírást. *Kebeleszentiványi parókus levele a marosi espereshez az egyház beviteléről.* 1915. december 29. SJMS, Parohia ortodoxă Ivănești [Kebeleszentiványi ortodox egyházközség levéltára], (a továbbiakban SJMS- Ivănești), dos. 23/1893-1946.

103 Az eset a nyárádbálintfalvi pap, Ilie Lupu (Farkas Illés) ügyében történt. Nem sikerült kideríteni a pap korát és születési helyét, de idősebb parókusról lehet szó, aki az 1860-70-es években születhetett. Születéséről csak egyházi anyakönyv maradt meg fenn. Tekintettel arra, hogy a balázsfalvi érsekség hivatalos nyelve a román volt, illetve, hogy a parókus a dualizmus első felében született, amikor még nem volt annyira elterjedve a magyar nyelvhasználat, szinte bizonyos, hogy születésekor román alakban rögzítették a nevét. *A hajdúdorogi püspök levele a marosi espereshez a nyárádbálintfalvi parókus nyugdíjazásának ügyében.* 1915. október 2., SJMS-Protopopiat, dos. 1125/1915, 42. f.

104 A rendelet pontos szövegét nem sikerült fellelni, Cicio-Pop román képviselő parlamenti interpellációjában hivatkozott rá. Cicio-Pop képviselő parlamenti interpellációja Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszterhez a hajdúdorogi egyházmegyei hatóságok által elkövetett feltételezett visszaélések tárgyában. 1914. május 14., in: Véghseő–Katkó, 2019/2, 710–718.

nem látott egyház-, vagy nemzetiségellenes lépést.¹⁰⁵ A legnagyobb konfliktus a hitoktatás nyelve körül bontakozott ki. A törvény szerint az iskolákban a hitoktatás a parókus feladata volt, s azt a gyerekek anyanyelvén tarthatta akkor is, ha az oktatás nyelve a magyar volt. E téren ugyanis 1914-ben változás történt. 1908-tól a 106276/1908 sz. rendeletben Apponyi Albert VKM miniszter elrendelte, hogy az állami iskolák felsőbb osztályaiban a hitoktatás magyar nyelven is kell zajlódjon, a rendeletet azonban 1914-ben hatályon kívül helyezték.¹⁰⁶ Amíg hatályban volt, a tanfelügyelőség több alkalommal is megintette a parókusokat, amiért nem magyarul tartották a vallásórát.¹⁰⁷ A konfliktus marosvásárhelyi középiskolákba járó gyerekek körül bontakozott ki, és bekövetkezett az, amittől a román püspökök tartottak, amennyiben az iskolaközpontként működő városokat is átcsatolják Hajdúdoroghoz. A marosvásárhelyi középiskolába mind a hajdúdorogi, mind a balázsfalvi érsekség területéről érkeztek gyerekek. Korábban hagyományosan a marosvásárhelyi pap tartotta a vallásórákat, ebben az időszakban ezt a tisztséget a marosszentgyörgyi pap töltötte be.¹⁰⁸ Ez megmaradt 1912 után is, így továbbra is olyan papok oktatták a hittant, akik egyházközsége nem tartozott a püspökséghez. A marosszentannai parókus már 1916 nyarán figyelmeztette az érseket, hogy fordítsanak nagyobb figyelmet a vallásoktatásra, mivel a Hajdúdoroghoz tartozó papok egyre inkább jelen vannak az iskolákban.¹⁰⁹ A helyzet 1916-ban változott, amikor a román támadás nyomán a román papokkal szembeni fellépést kihasználva a hajdúdorogi püspök kiszorította az érsekséghez tartozó papokat, s ettől kezdve minden görögkatolikus gyerek magyarul kapott hitoktatást. A balázsfalvi érsek a „természetjogra” hivatkozva kérte, hogy engedjék meg, hogy az érsekség területéről érkező gyerekek anyanyelvükön részesüljenek hitoktatásban, ennek azonban nem lett eredménye.¹¹⁰

A székely külhelynökséggel kapcsolatban a másik fontos kérdés a püspökség és az átcsatolt román vagy román érzelmű papok viszonya. A korábbi témákhoz hasonlóan kevés információval rendelkezünk erről, ezek alapján pedig egy bizonyos kettősség figyel-

105 1915-ben a püspökség utasította a kisszentőrinai egyházközséget, hogy folyamodjon államsegélyért iskola ügyében. Eszerint a falu amiatt nem kap szakképesített tanítót, mivel az iskolaépület leromlott. A püspökség érvelése feltehetően helytálló volt. Az egyházközség amiatt sem törekedett az épület felújítására, hogy megőrizhesse a román nyelvű oktatást. *A hajdúdorogi püspök levele az espereshez az oktatás ügyében*. 1915. március 3., SJMS-Protopopiat, dos. 1121/1915, 7. f.

106 A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1914. évi 1797. számú megkeresése valamennyi főtisztelendő egyházi főhatósághoz, a hitoktatás nyelvéről a népoktatási tanintézetekben. 1914. április 24., *Rendelekek Tára*, 1914, 1399–1400, https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1914/?pg=1528&layout=s (Letöltve: 2019. augusztus 12.)

107 Ilyen figyelmeztetést kapott mind a Hajdúdoroghoz nem tartozó mezőbándi esperes, mind a kebeleszentiványi parókus.

108 Nem világos, hogy ez minden középiskolára kiterjed-e 1912-től, vagy volt bizonyos megosztás a két egyházzsék között.

109 A parókus szerint a legfájdalmasabb, hogy olyanok veszik át és szorítják ki őket, akik korábban „velük voltak.” *Marosszentannai parókus levele a mezőbándi esperesnek a vallásórák tárgyában*. 1916. június 26., SJMS-Protopopiat, dos. 1146/1916, 5. f.

110 *Balázsfalvi érsek levele a hajdúdorogi püspökhöz a vallásoktatás tárgyában*. 1918. augusztus 22., SJMS-Protopopiat, dos. 1207/1918, 55. f.

hető meg. A magyar kormányzat egyre bizalmatlanabban tekintett a román papságra,¹¹¹ és ezt fokozta az 1916-os román betörés, valamint az ennek nyomán foganatosított rendvédelmi intézkedések, a meglebegetett kultúrözóna terve. Ezekkel kapcsolatban a hajdúdorogi püspök nem lépett – nem léphetett – fel, nincs információk arról, hogy tiltakozott volna az internálások ellen. A másik szint a püspök és a papok viszonya. Úgy tűnik, a püspök igyekezett megértő és toleráns lenni s elnézte papjai kihágásait, engedelmességét.

Az 1916-os román betörés során az értelmiség egy része – elsősorban papok és tanítók – kinyilvánította örömét, amit a kormány úgy értelmezett, hogy kifejezésre juttatta ilojalítását. A kormányzat felvetette, hogy a határövezetben államosítja a román egyházi iskolákat, és a papoktól megvonta az államszegélyt. A háborús események alakulása miatt a tervzet nem valósult meg, ennek ellenére több száz román papot internáltak és tartóztatnak le.¹¹² Nincs pontos információk, hogy a külföldön élő papok közül hányan érintett a hatóságok fellépése, a meglévő adatok is ellentmondók.¹¹³ Információink szerint a marosvásárhelyi esperesség papjai közül Nistor esperest, illetve Gligor székelysárdi papot internáltak. Az átcsatolást követően a papok kapcsolata nem szűnt meg az érsekséggel, egyesek rendszeres kapcsolatban maradtak. A világháború idején a papok több alkalommal is gyűjtést szerveztek a különböző balázsfalvi alapítványok, elsősorban háborús árvák részére.¹¹⁴ Az érsekség megbízásából a helyi esperesek is igyekeztek információt gyűjteni az átcsatolt papoktól a hajdúdorogi püspök különböző intézkedéseiről.¹¹⁵

Három olyan esettel is találkoztunk a marosi esperesség területéről, amikor a püspök megértően és toleránsan viselkedett. Az elsőben Ilie Lupu nyárádbálintfalvi pap ügyét tulajdonképpen megörökölte, az idős pap ellen már a balázsfalvi érsekség is folytatott vizsgálatot alkoholizmusa miatt, de végül állásában maradhatott. Az átcsatolást követően Nistor esperes jelezte a problémát a munkácsi püspöknek mint adminisztrátornak, aki 1913 márciusában eltöltötte a papi tisztség gyakorlásától Luput.¹¹⁶ Ennek ellenére az ügy tovább húzódott, 1913 áprilisában a hívek és a pap is kérték, hogy a püspök engedélyezze

111 1915-ben Alexandru Gligor (Gligor Sándor) székelysárdi papot perbe fogták nemzet elleni izgatás címén, de a bíróság felmentette. A püspök utasította a marosi esperest, hogy kövesse nyomon a pap magatartását, mivel a parókusnak korábban is volt összetűzése a hatóságokkal. Hajdúdorogi püspök levele az espereshez a székelysárdi parókus ügyében. 1915. október 7., in: Hancu, 2016, 197–198.

112 A román szakirodalom különböző adatokat használ az érintett papokra vonatkozóan, számuk elérhethe akár az 500-at is. Groza, Mihai-Octavian: Din istoria mai puţin cunoscută a marelui război. Instituirea „graniţei culturale”, arestarea, încarcerarea şi deportarea preoţilor români transilvăneni din Ungaria (1916–1918) [A nagy háború kevésbé ismert történelme. A „kulturális határ” létrehozása, az erdélyi román papok letartóztatása, bebörtönzése és Magyarországra történő deportálása 1916–1918]. *Astra Salvensis*, 2015/6., 43–60.

113 A mezőbándi esperes jelentése szerint nem tartóztatnak le egyetlen papot sem az esperességéből, a papok későbbi visszaemlékezése szerint többüket is internáltak, köztük Arton Popa régi ni görögkatolikus esperest is. A visszaemlékezéseket közli: Hancu, 2016, 13–216.

114 Hancu, 2016, 76.

115 1917 őszén a mezőbándi esperes levelet írt az esperességéhez tartozó papoknak, hogy igyekezzenek információkat szerezni, hogy a hajdúdorogi püspökség milyen értelemben és mértékben „avatkozott be” a hitéletbe, iskolai és kulturális életbe s erről tegyenek jelentést. Mezőbándi esperes levéltervezete a papokhoz az átcsatolt egyházközségek ügyében. 1917. augusztus 9., in: Hancu, 2016, 201.

116 *Munkácsi püspök levele a marosi espereshez a nyárádbálintfalvi pap ügyében*. 1913. március 6., SJMS-Protopopiat, dos. 1080/1913, 7. f.

további működését, amit 1913 májusában jóváhagyott. Ugyanabban a hónapban a hívek ismét kérték a pap elmozdítását, de arra csak 1915 nyarán került sor.¹¹⁷ Luput végül 1915 őszen nyugdíjazták, de nem világos, hogy hozzájutott-e a járandóságához, mivel későbbi jelentés szerint teljesen magára maradt s éhezett. A püspök utasította a nyáradkarácsoni lelkészt, hogy gondoskodjon róla, majd pár hónappal később el is halálozott.¹¹⁸ A második ügy Piroska Mihályhoz kapcsolódik, aki megtudva, hogy a nyáradkarácsoni lelkési állás megürült,¹¹⁹ püspöki engedély nélkül elhagyta bözödújfalusi állását, s oda költözött. Piroska több felszólítást kapott, hogy térjen vissza állásába, a püspökség ahhoz kötötte elköltözését, hogy fejezze be az elkezdett építkezéseit, valamint adjon számot a bözödújfalusi egyházközség vagyoni helyzetéről.¹²⁰ Annak ellenére, hogy Piroska nem reagált a felszólításokra, 1913. november végén a püspökség szentesítette a helyzetet, s Piroskát nyáradkarácsoni parókussá nevezte ki.¹²¹ Piroska csak 1914 februárjában adta át hivatalosan a bözödújfalusi egyházközséget ideiglenes utódjának, a szováta parókusnak.¹²² Azt, hogy a püspök nem neheztelt Piroskára jól mutatja, hogy a Lupu ügy rendezésével is őt bízta meg. A harmadik eset Alexandru Moldovan (Moldován Sándor) nyáradandrásfalvi papé. Alapvetően hasonlít a Piroska ügühöz. Moldovan is engedély nélkül hagyta el állását, s mivel hónapokig nem tért vissza, a püspök elrendelte helyettesítését, és kilátásba helyezte, hogy megvonja kongruáját.¹²³ A parókus végül 1915 novemberében tért haza. Eltávozását azzal indokolta, hogy „üzleti” úton volt, mivel az egyházközség nem tudta eltartani, és kénytelen volt mellékjövedelem után nézni.¹²⁴ Az ügy végkimenete nem ismert, az 1918-as sematizmus szerint Moldovan Bözödújfalun volt parókus, feltehetően őt sem érte semmilyen hátrány engedetlensége miatt.

117 Az ügyet lassította, hogy a pap nyugdíjügyének papírjai megsemmisültek a debreceni bombamerénylet során. *A hajdúdorogi püspökség levele a marosi espereshez a nyáradbálintfalvi pap nyugdíjügyében.* 1915. március 10., SJMS-Protopopiat, dos. 1121/1915, 10. f.

118 *A hajdúdorogi püspökség levele a marosi espereshez a nyáradbálintfalvi pap ügyében.* 1915. szeptember 10. SJMS-Protopopiat, dos. 1121/1915. 35. f. Végül Lupu temetéséről is a nyáradkarácsoni pap gondoskodott, annak ellenére, hogy a pap a környékről származott, s éltek rokonai is. *Nyáradkarácsoni pap levele a marosi espereshez a kebeleszentiványi pap ügyében.* 1916. február 4., SJMS-Protopopiat, dos. 1156/1916, 9. f.

119 Az egyházközségben korábban Ioan Román parókus szolgált, aki visszatért a balázsfalvi érsekségbe, s Marosszentannára neveztek ki. Nem tudni, hogy a hajdúdorogi püspök bocsátotta-e el, vagy önkényesen hagyta el állását. *Balázsfalvi érsekség levele a mezőbándi esperesnek a nyáradkarácsoni pap ügyében.* 1913. október 7., in: Hancu, 2016, 183.

120 *Székelydvarhelyi esperes levele a szováta parókushoz a bözödújfalui ügyében.* 1913. november 2., SJMS-Sovata, dos. 39/1912–1914, 70. f.

121 Az esperes ideiglenesen a szováta parókust bízta meg oldalági helyettesítéssel, Piroska magatartásának elfogadásában feltehetően az is közrejátszott, hogy fontosnak tartották, hogy Bözödújfaluban legyen görögkatolikus pap, mivel a településen minden felekezet képviseltetve volt. Amennyiben hónapokig hiányzik a parókus, a többi felekezet könnyen elcsábíthatta híveiket. *Székelydvarhelyi esperes levele a szováta parókushoz a bözödújfalui ügyében.* 1913. november 30., SJMS-Sovata, dos. 39/1912–1914, 64. f.

122 Az udvarhelyi esperes azzal a felszólítással kérte a szováta parókust, hogy jelenjen meg az átadáson, hogy „egyszer már legyen vége a Piroska okoskodásainak.” *Székelydvarhelyi esperes levele a szováta parókushoz a bözödújfalui ügyében.* 1914. január 26., SJMS-Sovata, dos. 39/1912–1914, 83. f.

123 A hajdúdorogi püspök levele a marosi espereshez a nyáradandrásfalvi pap ügyében. 1915. október 8., SJMS-Protopopiat, dos. 1121/1915, 46. f. A hónap végén a püspök elrendelte a papilak feltérítését, s az egyházközség javainak átadását a helyettes parókusnak.

124 Ugyanakkor jelezte, hogy hamarosan ismét készül eltávozni, amihez ezúttal már szabadságot kért. *Jegyzőkönyv a nyáradandrásfalvi pap kihallgatásáról.* 1915. november 3., SJMS-Protopopiat, dos. 1122/1915, 11. f.

Mint minden változás, kezdetben az új püspökség felállítása is átmeneti nehézségeket okozott a papok anyagi ellátásában és a nyugdíjkérdésben. A rendszeres állami támogatás (kongrua) 1894-ben szabályozta a kormányzat. Eszerint a gimnáziumi érettségivel és teológiai végzettséggel rendelkező papok fizetését 1600, az érettségivel nem rendelkező papokét 800 koronára egészítette ki az állam.¹²⁵ A törvény 7. cikke a kongruát a pap magatartásához kötötte: ha bíróság jogerősen elítélte, vagy államellenes magatartást tanúsított, a VKM-nek joga volt megvonni.¹²⁶ A törvény cikke eszközé vált a kormány kezében, ezáltal igyekezett fegyelmezni és a nemzeti mozgalomtól távol tartani a papokat. A törvény kezdetben csak a protestáns és ortodox egyházra volt érvényes, mivel a katolikus egyházak részesültek az ún. katolikus alapból. A görögkatolikus egyházra a törvényt 1908-ban terjesztették ki.¹²⁷ A VKM mozgásterének bővítése érdekében a kongruát szabályozó törvény bevezetését megelőzően, 1894-ben rendeletben függesztették fel az addigi szokást, amely szerint az állami támogatást a balázsfalvi konzisztórium osztotta szét. A hivatalos indoklás szerint a felfüggesztés oka a papok elégedetlensége volt. A valóságban amiatt történt, mivel a megbízhatatlan papokat, akik a nemzeti mozgalomban exponáltak magukat, a VKM nem tudta „megbüntetni”, hiszen az érsekségen keresztül továbbra is hozzájutottak a kongruához.¹²⁸ A törvény bevezetésével a balázsfalvi érsekség csak a papok listáját terjeszthette fel, a kongruát a VKM ítélte meg a helyi közigazgatás véleményének kikérésével. A papok emellett korpótlékban és más anyagi juttatásokban is részesülhettek, ami püspökségenként eltérő volt. A hajdúdorogi püspökség anyagi ellátását a kormány vállalta, azonban korábbi koroktól eltérően már nem részesült nagyobb földbirtok-adományban, így anyagi alapja bizonytalan volt.

125 *Az 1898. évi XIV. Törvények a lelkészjogi jövedelem kiegészítéséről.* <https://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6710> (Letöltve: 2018. augusztus 13.) A kiegészítés függött a pap jövedelmétől, amelybe beszámították a föld, különböző bérletek és iparüzésből származó jövedelmek mellett az egyházi szolgáltatásokért járó juttatásokat is (stóla).

126 Az államellenes magatartást az 1893:XXVI tc. 13. paragrafusa alapján határozta meg: „Államellenes iránynak tekintendő különösen minden cselekmény, mely az állam alkotmánya, nemzeti jellege, egysége, különállása vagy területi épsége, továbbá az állam nyelvének törvényben meghatározott alkalmazása ellen irányul, - történt legyen az akár tanhelyiségben, akár azon kívül vagy más állam területén, élő szóval, írásban vagy nyomtatvány, képes ábrázolat, tankönyvek vagy egyéb taneszközök által.” *Az 1893. évi XXVI. törvények a községi, valamint a hitfelekezeti által fenntartott elemi iskolákban működő tanítók és tanítónők fizetésének rendezéséről.* <https://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6509> (Letöltve: 2018. augusztus 13.)

127 Bucur, Ioan-Marius: *Din istoria bisericii greco-catolice române 1918–1953* [A román görögkatolikus egyház történetéből 1918–1953]. Cluj Napoca, 2003, 36.

128 A görögkatolikus egyházat nem lepte meg a kormány lépése, mivel a román ortodox egyházzal már 1875-ben visszavonták az államsegély közvetlen szétosztását, az egyházat és papjait megbízhatatlanként kezelték. Covaci, Diana: „Ius supremii patronatus.” și relația bisericii greco-catolice române cu ministerul de culte de la Budapesta (sfârșitul secolului al XIX – începutul secolului al XX) [Ius supremii patronatus és a román görögkatolikus egyház kapcsolata a budapesti Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériummal a 19. század végén – 20. század elején], in: Ioan Cârja–Ana Sima (coord.), *Specific românesc și confluente central-europene: profesorului Teodor Pavel la împlinirea vârstei de 70 de ani* [A román sajátosságok és a közép-európai összefonódások: a 70 éves Teodor Pavel egyetemi tanár tiszteletére], Cluj Napoca, 2012, 264.

Az átcsatolás következtében az 1913. első félévi kongrua-juttatást a papok késve kapták meg,¹²⁹ a második félévi már időben, novemberben megérkezett.¹³⁰ A kormányzat a hajdúdorogi papokkal szemben is alkalmazta a kongrua-megvonást mint politikai fegyvert, egyrészt az átcsatolás ellen tiltakozókkal, majd az 1916-os betörést követően az államellenes cselekedetekkel megvádoltakkal szemben.¹³¹ Az átcsatolás következtében anyagi kárt elsősorban az esperesek szenvedtek, akik elestek a balázsfalvi érsekségtől kapott egyéb juttatásoktól. Ez érintette mind a székelyudvarhelyi, mind a marosvásárhelyi esperest. Nistor kimutatása szerint a fizetésén és kongruán kívül évi 2700 korona juttatásban részesült.¹³² Kárpótlásképpen a hajdúdorogi püspökség közbenjárására a marosi esperes félévente 612 korona kongrua-kiegészítésben részesült,¹³³ majd 1915-ben visszamenőleg évi újabb 600 korona juttatásban.¹³⁴

A másik, anyagi vonzattal rendelkező kérdés a papok nyugdíjügye volt. A problémát az okozta, hogy amennyiben egy idős pap az átcsatolást követően nyugdíjba ment, nyugdíját a befizetések miatt a balázsfalvi érsekség kellett biztosítsa. Már az átcsatolási tárgyalások idején jelezték a román püspökök, hogy nem lesznek hajlandók biztosítani a parókusok nyugdíját.¹³⁵ Mivel a parókusok befizették nyugdíj járandóságait, de a balázsfalvi érsek nem adta át a hajdúdorogi püspökségnek, a kormányzat nem vállalhatta magára. 1912 után ebből több konfliktus keletkezett, mivel Balázsfalva nem volt hajlandó utalni a nyugdíjakat, egyes esetekben csak a nuncius közbenjárásával sikerült tisztázni az ügyet.¹³⁶ Másrészt megfigyelhető, hogy a további konfliktus elkerülése érdekében a hajdúdorogi püspökség igyekezett rendezni az anyagi konfliktusokat a balázsfalvi érsekséggel, egyrészt felszólította a papokat, hogy tegyenek jelentést kinek milyen elmaradása van az érseki pénztárral szemben, majd ezen összegeket önkényesen levonta a kongruájukból.¹³⁷

129 *Munkácsi püspök levele a szovátai parókusokhoz az egyházközösség hovatartozása ügyében.* 1913. június 23., SJMS-Sovata, dos. 39/1912–1914, 37. f.

130 A kimutatás szerint a külhelynökség marosi esperességéhez tartozó parókusok kongrua-kiegészítése 1913 második félévében 284 és 1000 korona között változott. *Hajdúdorogi püspökség XI. számú körlevele.* 1913. november 12., SJMS-Sovata, dos. 39/1912–1914., 59–61. f. Ez megismétlődött 1918-at követően is, amikor a külhelynökség felbomlása miatti átmeneti időben a székelyföldi papok 1919. évi kongruájukat csak 1920 márciusában kapták meg. *Székelyföldi külhelynök levele a papokhoz a kongrua ügyében.* 1920. március 15., in: Hancu, 2016, 237.

131 A tiltakozás miatt Ciobotar gergyói esperestől, Donescu vaslábi paptól vonták meg, 1916-ot követően pedig Nistor esperestől és Gligor székelysárdi paptól. Hancu, 2016, 78.

132 A juttatás forrása: az érsekségtől évi 400 korona fizetést kapott, a bándi határban volt 4 hold föld mint *portio canonica*, ez évi 200 korona bevétel, egyházközösségek évi zárszámadása 800 korona, úti-átalány címén 500 korona, egyházközösségenként évente 4 korona, plusz 1 korona irodai díj, házassági engedélyek évente 500 korona, főhatósági megbízásokból 2–300 korona, összesen 2700 korona. *Marosi esperes levéltervezete a Vallás és Közköztudományi Minisztériumhoz jövedelmei ügyében.* 1913. SJMS-Protopopiat, dos. 1075/1913, 7. f.

133 *Hajdúdorogi püspök levele a marosi espereshez a kongrua tárgyában.* 1914. február 1., SJMS-Protopopiat, dos. 1096/1914, 17. f.

134 *Hajdúdorogi püspök levele a marosi espereshez a kongrua ügyében.* 1915. március 16., SJMS-Protopopiat, dos. 1121/1915, 11. f.

135 Radu Demeter nagyváradai görögkatolikus püspök átírata Raffaele Scapinelli bécsi nunciusnak a Christifidèles-bulla revíziója tárgyában. 1914. február 12., in: Véghseő–Katkó, 2019/2., 605–607.

136 Hancu, 2016, 51.

137 *Hajdúdorogi püspökség levele az espereshez kongruája ügyében.* 1915. március 5., SJMS-Protopopiat, dos. 1121/1915, 8. f.

Az utolsó mozzanat, amelyről a székelyföldi külhelynökség működése kapcsán szót ejtünk, az ún. naptár-reform ügye. A görögkatolikus egyház ugyanis a 20. század elejéig a Julián-naptárt használta, emiatt az egyházi ünnepek mindig más napra estek, mint a római katolikusok. A kormányzat szorgalmazta a naptáregyesítést, a püspökségek azonban ellenálltak, elsősorban híveik konzervativizmusára hivatkozva. A helyi parókusok ebben is a magyarosítás eszközét látták, a hívek pedig megszokásból ragaszkodtak hozzá.¹³⁸ A naptáregyesítést először a munkácsi püspök vetette fel 1900-ban, törekvése azonban meghiúsult a többi püspök ellenállása miatt. 1916-ban a munkácsi, eperjesi és hajdúdorogi püspökök ismét megbeszélést tartottak, s elhatározták a reform bevezetését,¹³⁹ azonban a hívek ellenállása miatt a két rutén püspök visszakozni volt kénytelen, így tartósan csak az új püspökség területén vezették be. A bevezetés természetesen ellenállást váltott ki, elsősorban a román nemzetiségű hívek részéről, így 1916 nyarán Hubán Gyula külhelynök – a naptár-reform életben tartása mellett – kénytelen volt megengedni a parókusoknak, hogy ahol a hívek nem hajlandóak az új ünnepeken megtartani az ünnepeket, akkor számukra a régi naptár szerint is tartsa meg.¹⁴⁰ 1918-ban a hajdúdorogi püspökség felbomlása közepette, az elszakadni igyekvő román egyházközségek egyik legfőbb követelése a naptár-reform eltörlése volt. A naptár-reform elleni tiltakozás 1918 novemberében előbb a Szatmár megyei egyházközségekben jelenik meg, amit Romul Marchis nagykárolyi főesperes jelez Miklósy püspöknek. A püspök körlevélben próbálja magyarázni, hogy miért tartotta szükségesnek az áttérést a Gergely naptárra, ez azonban csak tovább szítja az indulatokat. A helyzet tarthatatlanságát belátva 1918. november 6-án megengedi, hogy az egyházközségek ideiglenesen visszatérjenek a Julián naptárra.¹⁴¹ A szatmári mozgalom hatására a külhelynökség egyházközségei is kérik az elszakadást, az 1919 tavaszán megtartott nagygyűlések követelése mellett ugyanúgy megjelenik a Julián-naptárra történő visszatérés igénye is.¹⁴² Az egyházközségek törekvése azonban csak átmenetileg jelentett változást, ugyanis 1919 áprilisában Románia hivatalosan is áttért a Gergely naptár használatára. Megfigyelhető, hogy a teljesen elmagyarosodott egyházközségek már korábban is szerettek volna áttérni a Gergely-naptárra¹⁴³ és 1918-at követően is megmaradni amellett.¹⁴⁴

138 A román püspökök esetében ehhez társult, hogy hangsúlyozhatták különállásukat a római katolikusokhoz képest és az ortodox hívekkel való nemzeti együtvé tartozásukat.

139 Papp Antal munkácsi, Miklósy István hajdúdorogi és Novák István eperjesi püspökök közös felterjesztése Tisza István miniszterelnökhöz a naptárreform tárgyában. 1916. május 4., in: Végheő–Katók, 2019/2., 810–811.

140 *Székelyföldi külhelynök levele a kebeleszentiványi parókushoz a naptár ügyében.* 1916. július 4., SJMS- Ivánești, dos. 23/1893-1946, 149.

141 Viorel Ciubotă (coord.): *Vicariatul național român din Carei* [A nagykárolyi román nemzeti vicariátusság], Satu Mare, 1991, 12–26.

142 Hancu, 2016, 44.

143 Az átszatolást követően a szovátai parókus jelezte a munkácsi püspöknek, hogy a hívek szeretnék áttérni a Gergely-naptárra, a püspök azonban ezt nem engedte meg, csak ha az egész külhelynökség áttér. A püspök ugyanakkor kérte a parókust, hogy a továbbiakban is „ápolja a hívekben a reform iránti igényt”. *Munkácsi püspök levele a szovátai parókushoz a naptár ügyében.* 1912. december 31., SJMS-Sovata, dos. 39/1912–1914, 1. f.

144 Az érkörtvényesi egyházközség 1918 novemberében jelezte Marchis főesperesnek, hogy ők Hajdúdorogtól nem szeretnék elszakadni, s a Gergely-naptárt is szeretnék megtartani. Ciubotă, 1991, 26.

Ez jól tükrözi, hogy a naptár-reform elleni tiltakozásnak elsősorban politikai okai voltak. A hívek a hajdúdorogi püspökséghez kötötték, és elutasítottak mindent, ami ehhez kapcsolódott.

5. A székelyföldi külhelynökség felbomlása

Az első világháborút lezáró fegyverszünetet és a történelmi Magyarország felbomlását kísérő átmeneti időszakban a hajdúdorogi püspökség is a felbomlás szélére sodródott. Erdély és Kelet-Magyarország területének román hadsereg általi fokozatos megszállását a nemzeti mozgalomban mindig vezető szerepet játszó papság is igyekezett kiaknázni. Mivel a román görögkatolikus egyházrésznek egyik legfőbb sérelmé a Hajdúdoroghoz csatolt egyházközségek elvesztése jelentette, a nemzeti egység megvalósulása közepette ezen sérelmet is orvosolni lehetett. A román érsekségtől elcsatolt egyházközségek elszakadási mozgalma ugyanakkor megmutatja, hogy a hajdúdorogi püspökség létrejötte az egyházi mellett egyben politikai/nemzetiségi kérdés is volt, amitől sosem sikerült megszabadulni, s az eltelt időszak csak látszólag hozta el a nyugalmat. A hajdúdorogi püspökségnek nem sikerült megnyernie a román parókusokat, azok elsősorban a nemzeti mozgalom iránt elkötelezett románoknak tartották magukat, s csak másodsorban katolikusnak. Az ország keleti felének Romániához történt csatolása, illetve ennek a békeszerződés általi szentesítése valószínűleg mindenképp magával hozta volna a román érsekségtől elcsatolt egyházközségek visszakerülését, a Vatikán döntésének köszönhetően a folyamat már 1919-ben betetőzést nyert. Ebben döntő szerepe volt Romul Marchis nagykárolyi görögkatolikus főesperesnek, aki már 1918 őszén elindította a folyamatot. Az elszakadási/felbomlási folyamat sok elemében hasonlít a püspökség létrehozásának folyamatához: ugyanúgy átította a politikai mozgalom és a papok befolyásolási törekvése. A hívek valós szándékáról keveset tudunk meg ezúttal is. A román lakosság jelentős részét mindenképp magával ragadta a nemzeti egység gondolata, azonban ennek mértékét a hajdúdorogi egyházközségek esetén nehéz megítélni.

Az elszakadási folyamat az 1918. őszi forradalmi hangulatban sorra megalakuló nemzeti tanácsok, népgyűlések közepette indult el. 1918. november 13-án Szatmárnémetiben a Román Nemzeti Tanács alakuló nagygyűlésén egyes hívek felszólaltak a hajdúdorogi püspökség ellen. Arra hivatkozva, hogy akaratuk ellenére csatolták őket oda, kérték elszakadásukat. Mindez előre megtervezett, taktikai lépés volt a román papság részéről, amely hivatkozhatott arra, hogy csak engedelmeskedik a hívek nyomásának, és ezáltal elkerülhette kánonjogi felelősségre vonását egy esetleges kudarc esetén. November 18-án Nagyváradban is nagygyűlést tartottak hasonló forgatókönyv mentén, itt azonban már kimondták az egyházközségek elszakadását, valamint egy román nemzeti vicariátusság megalakítását, amelynek élére Marchis főesperest választották meg. Marchis 1918. november közepéig igyekezett a törvényes keretek között maradni, s közvetíteni a hajdúdorogi püspök felé, kérve, hogy mondjon le az egykor a nagyváradai püspökséghez tartozott egyházközségek fölötti joghatóságról, és nevezze őt ki püspöki helynöknek. A püspök kezdetben engedett az egyházközségek kérésének a naptár ügyében, és püspöki képviselővé nevezte ki Marchist, a vicariátusság megalakulását azonban már nem szentesítette,

tudván, hogy ezen lépés kánonellenes.¹⁴⁵ A 48 egykoron nagyváradi, illetve szamosújvári egyházközség közül 32 esetében maradt fenn a vicariátussághoz csatlakozó nyilatkozat.¹⁴⁶ Mivel a mozgalom bírta mind a román egyházrész, mind a központi Román Nemzeti Tanács, illetve Románia kormányának támogatását, és mivel 1919 áprilisára a terület a román hadsereg megszállása alá került, 1919. május 10-én a bécsi nuncius a 46 egyházközség élére apostoli kormányzót nevezett ki a nagyváradi püspök személyében, ezzel szentesítve azok elszakadását a hajdúdorogi püspökségtől.¹⁴⁷

Annak ellenére, hogy a Székelyföld területe már 1918. november–december folyamán a román hadsereg megszállása alá került, míg a Szatmári rész csak 1919 áprilisában, elszakadási mozgalom mégis csak a szatmári események hatására bontakozott ki. Az első megmozdulás 1918. december 7-én történt Gyimesbükkön, amikor az egyházközség levélben jelezte elszakadását a hajdúdorogi püspökségtől és csatlakozását a nagykárolyi vicariátussághoz.¹⁴⁸ A székelyföldi elszakadási mozgalom központja a marosi esperesség volt, élen kezdetben Alexandru Gligor székelysárdi parókus, marosvásárhelyi helyettes lelkész állt. 1918. december 8-án Székelysárdra nagygyűlést hívott össze, amelyen részt vett a környékről öt másik egyházközség parókusa is. Itt kimondták az elszakadást a hajdúdorogi püspökségtől, és ideiglenes jelleggel csatlakoztak a nagykárolyi vicariátussághoz.¹⁴⁹ 1919 novemberében – a kánoni szabályokat felrúgva – leváltották tisztségéből és nyugdíjazták Hubán külhelynököt. 1919. december közepén Decei mezőbándi esperes mint a megyei Román Nemzeti Tanács alelnöke informálta az érsekséget az egyházközségek elszakadási törekvéseiről, kérve ugyanakkor – a szatmári mintájára – egy székelyföldi vicariátusság létrehozásának jóváhagyását.¹⁵⁰ A reakciók hasonlóak voltak, mint a nagykárolyi vicariátusság esetében. A balázsfalvi érsek jelezte, hogy a lépés kánonellenes,¹⁵¹ így nem ismerheti el, de az elszakadási mozgalmat támogatja. Az 1919 decemberében megalakult Kormányzótanács viszont elismerte.¹⁵² 1919 januárjában felhívást tettek közzé az érsekség hivatalos lapjában, hogy minél több egyházközség csatlakozzon a vicariátussághoz. Az érsekség információi szerint 1919 januárjáig kilenc csatlakozó levél érkezett hozzájuk, ezek közül hat egyházközség, három filia. Az érsekség csodálkozását fejezte ki, hogy csak

145 Miklós püspök feltehetően bízott a Vatikánban, hogy utólag nem fogja szentesíteni a jogellenes mozgalmat. A mozgalom kánonellenességével tisztában voltak a román püspökök is, sosem ismerték el a vicariátusságot, a Kormányzótanács azonban igen, ezzel is tovább erősítve a mozgalom politikai jellegét. Ciubotă, 1991, 14–19.

146 A helyzet pikantériája, hogy Marchis nagykárolyi egyházközsége nem csatlakozott a mozgalomhoz, ahogy a szatmárnémeti két egyházközség sem.

147 Ciubotă, 1991, 49.

148 Uo. 24.

149 Ugyanakkor kérték az egykori marosi esperesség visszaállítását, a külhelynökség megőrzését, és a balázsfalvi érseki tartományhoz való visszacsatolást. *Jegyzőkönyv a marosi esperességhez tartozó egyházközségek gyűléséről*. 1918. december 8., in: Hancu, 2016, 205–206. A székelyföldi egyházközségek csatlakozása a nagykárolyi vicariátussághoz jelképes volt, mivel a két terület között nem létezett szorosabb kapcsolat.

150 *Mezőbándi esperes levele a balázsfalvi érsekséghez vicariátusság létrehozása ügyében*. 1918. december 16., in: Hancu, 2016, 208–209.

151 *Balázsfalvi érsekséghez levele a mezőbándi espereshez a vicariátusság létrehozása ügyében*. 1918. december., in: Hancu, 2016, 209–210.

152 A levélben „székelyföldi nemzeti vicariátusságnak” címezték az alakulatot. *Kormányzótanács levele a székelyföldi vicariátussághoz*. 1919. március 18., in: Hancu, 2016, 219.

ennyi egyházközség kérte csatlakozását.¹⁵³ A mezőbándi esperes ezt követően igyekezett propagandát kifejteni, hogy minél több egyházközség csatlakozzon, információi szerint a marosi esperességből hat, a csíkiből egy, az udvarhelyiből és háromszékiből viszont egy sem volt hajlandó. Hangsúlyozta, hogy a siker érdekében fontos lenne, hogy minél több kérés szülessen.¹⁵⁴ A román történetírásban 13 egyházközség csatlakozása szerepel, bár ezek névsora nem ismert.¹⁵⁵ A székelyföldi vicariátusság hivatalosan csak 1919 áprilisában alakult meg egy Marosvásárhelyen megtartott nagygyűlés keretében, élére Ilie Câmpeanu korábbi gyergyói esperest választották meg.¹⁵⁶ egyházközségeit fogta össze. A vicariátusság azonban nem fejtett ki aktív tevékenységet, mivel 1919. július 29-én a bécsi nuncius a székelyföldi egyházközségek gondozásával a balázsfalvi érseket bízta meg. Minderről 1919. szeptember 15-én értesítette az érsek az érintett egyházközségeket. Gligor marosvásárhelyi helyettes-parókus levélben szólította fel paptársait, hogy tartsanak hálaadó misét, amiért a Vatikán meghallgatta imáikat és „eltávolította a férgeket, akik rágták a nemzetudatot.”¹⁵⁷ A visszacsatolást követően a helyi parókusok egy ideig még szorgalmazták a balázsfalvi érsekségen belül megalakítandó külhelynökség tervét, de 1920 februárjában az érsekség döntése értelmében elhalasztották a kérdést, ez egyben az ügy elaltatását is jelentette.¹⁵⁸ Huban külhelynök leváltását követően egy ideig még Gligor marosvásárhelyi helyettes-parókus látta el az esperesi teendőket, majd 1921 augusztusában Ilie Câmpeanu volt gyergyószentmiklósi parókust választották meg helyi lelkésszé és marosi esperessé. Az érsekség 1925 áprilisában döntött a két marosi esperesség egyesítéséről,¹⁵⁹ ezzel az egykori székelyföldi külhelynökség létre emlékeztető utolsó alakulat is megszűnt.

6. Következtetések

A hajdúdorogi püspökség létrejöttét folyamatosan átírták a különböző körök politikai szándékai. Ez már a mozgalom idején is felmerült, és a kormány a benne rejlő nemzetiségpolitikai vonatkozások miatt karolta fel az ügyet. A konkrét megvalósulás is belpolitikai alku eredménye volt. Mindez csak nehezítette a létrejövő püspökség, akárcsak a frissen felszentelt Miklós püspök helyzetét. Az új források publikálásának köszönhetően most már részleteibe menően is rekonstruálható a püspökség létrehozásának folyamata. A kormány nemzetiségpolitikái céljai miatt szándékosan választottak be az átszervezendő egyházközségek közé román többségű egyházközségeket. A cél vegyes nemzetiségű hívekből álló püspökségek létrehozása volt a reciprocitás biztosítása érdekében, hogy min-

153 *Balázsfalvi érsekség levele a mezőbándi espereshez a visszacsatolás ügyében.* 1919. január 21, SJMS-Protopopiat, dos. 1222/1919, 2. f.

154 *Mezőbándi esperes levéltervezete ismeretlen paphoz.* 1919. február 16., SJMS-Protopopiat, dos. 1222/1919, 3. f.

155 Ciubotă, 1991, 25.

156 Jegyzőkönyv a székelyföldi vikariátusság állandó bizottságának alakuló üléséről. 1919. április 15., in: Hancu, 2016, 221.

157 Marosvásárhelyi helyettes-parókus levele a papokhoz a visszacsatolás ügyében. 1919. szeptember 26., in: Hancu, 2016, 231.

158 Székelyföldi külhelynök levele a székelysárdi parókushoz zsinat megtartása ügyében. 1920. február, in: Hancu, 2016, 236.

159 Balázsfalvi érsekség levele a marosi espereshez az esperesség újjászervezéséről. 1925. április 11., in: Hancu, 2016, 272.

denhol érvényesüljön a hívek igénye az anyanyelvi misére vonatkozóan. A heves román tiltakozás hatására a kormány több román többségű egyházközséget kihagyott, azonban mintegy 15-20 ezer román anyanyelvű hívő így is bekerült a püspökségbe.

A tanulmányban az újonnan felállított hajdúdorogi püspökség keretein belül létrehozott Székelyföldi Külhelynökségre vonatkozó információkat igyekeztünk összefoglalni. A püspökségbe és külhelynökségbe bekerülő egyházközségek kiválasztásának szempontja az 1900-as népszámlálás magyar nyelvismeretre vonatkozó adata. Ezen szempontnak az egyházközségek döntő többsége megfelelt. A reális helyzetet sokkal jobban tükröző anyanyelvi adatok alapján a kép sokkal árnyaltabb, azonban az egyházközségek több mint 2/3-a így is megfelelt a kiválasztás szempontjainak. A román tiltakozás folytatódott az alapító bulla kihirdetését követően, így felmerült revíziója, amit az érintett felek közül – Miklósy püspököt leszámítva – mindenki támogatott. A román elképzelések megvalósulása esetén a külhelynökséget alkotó egyházközségek nemzetiségi megoszlása javult volna, míg a magyar kölcsönöségi elv megvalósulása alapján az arány ugyanaz maradt volna.¹⁶⁰ Mivel a magyar kormányzat ragaszkodott a revízió kölcsönös jellegéhez, a román fél kihátrált mögüle. Mindezek tovább erősítik a hajdúdorogi püspökség kettős jellegét: egyszerre elégitette ki a magyar hívek jogos lelki igényét és egyben nemzetiségpolitikai eszköz is volt a kormány kezében. Ez utóbbi lett táptalaja a román történetírásban napjainkig uralkodó tézisnek, amely csak a második szempontot látta és hangsúlyozza. A fennmaradt írott források alapján egy másik szempont is egyre nyilvánvalóbbá válik: a román érsekségből átszabtolt egyházközségek esetén kevés információval rendelkezünk a hívek valós igényeiről/szándékairól. A román püspökök tiltó rendelkezései miatt kevés kérés maradt fenn mind 1912 előtt, mind azt követően, amiben kérték volna a magyar liturgia bevezetését, vagy az átszátolást. A fennmaradt tiltakozó levelek mögött azonban megfigyelhető azok irányított/szerkesztett volta, ezek inkább a román papok, mintsem a hívek véleményét tükrözik. Mivel a dualizmus időszakában az asszimiláció szigetszerűen ment végbe, egymáshoz közel fekvő településeken az asszimiláció különböző fokán álló egyénekkal találkozunk. Az újabb kutatások meghatározása szerint az asszimiláció egy több generáción át végbemenő, önkéntes folyamat, amely bármelyik stádiumában megállhat, a körülmények változása révén akár vissza is fordulhat. Ezalatt az érintettek előbb többnyelvűvé válnak, majd fokozatosan lecserélik korábbi szokásaikat, népviseletüket. A folyamat utolsó állomása a vallási szokások – pl. imádság nyelve – megváltoztatása, esetleg maga a vallásváltás. Annak ellenére, hogy a székelyföldi hívek többsége csak magyarul beszélt,¹⁶¹ s kulturális szokásaiban idomult a többségi magyar lakossághoz, továbbra is ragaszkodott vallásához és vallási szokásaihoz. Források hiányában eldönthetetlen, hogy ebben mekkora szerepe volt a román nemzetiségi mozgalomban elkötelezett papok befolyásának és az emberek konzervatív felfogásának. A hét év, amíg a Külhelynökség működhetett, nem volt elég a helyzet konszolidálódásához. Ezzel együtt 1918 őszén – a szatmári résszel ellentétben – a Külhelynökség parókusai passzívak maradtak és inkább

160 Egy sikeres revízió talán segítette volna az átszabtolt egyházközségek megnyerésében, ami elősegíthette volna 1918 utáni bizonyos formában történő fennmaradásukat.

161 Mivel a népszámlálások során nem kérdeztek rá a nemzetiségre, erre vonatkozóan nem rendelkezünk adatokkal.

sodródta az eseményekkel, mintsem annak alakítói lettek volna. Az egyházközségek többsége ugyanis nem csatlakozott a Székelyföldön is megszervezendő román vicariátus-sághoz, a mozgalomban csak mintegy fél tucat marosi esperességhez tartozó parókus vett részt. A hívek valós magatartása ezúttal is homályban maradt.

A püspökség megszervezését követően az egyik első intézkedéssel a püspökség s ezáltal a Külhelynökség hivatalos nyelvén is a magyar nyelvet tették. Ez sok esetben a magyar liturgia bevezetését jelentette, és az iskolai oktatásban is változást hozott. Amellett, hogy a püspöknek joga volt meghatározni a hivatalos nyelvet, az alapító bulla szerint az első három év átmeneti időszaknak számított, amikor minden egyházközségben az érvényben lévő állapotok konzerválódtak. A magyar nyelv gyors hivatalossá tételében a román püspökök korábbi félelmeik beigazolódását látták, az intézkedés ugyanakkor sérthette a papok, de egyes hívek érzékenységét is. Míg korábban a hívek, lemondva az állam által felkínált segélyről, erőfeszítéseket tettek a román nyelven oktató egyházi iskola megőrzése érdekében, 1912 után a püspök már nem látott a hívekre leselkedő veszélyt annak elfogadásakor. A püspökség megszervezése révén tehát a kormányzat szempontjából (amit látszólag a püspök is osztott) a hívek mellett, hogy megmaradtak görögkatolikusnak, már nem számítottak nemzeti lakosságnak. A papokra azonban nem, vagy nem minden esetben vonatkozott ez. A világháborús viszonyok között, amit csak tetézt az 1916-os román betörés, a kormányzat egyre bizalmatlanabbá vált velük szemben, így növekedtek a kongrua-megvonásos esetek, a hatósági zaklatások, majd 1916 után a letartóztatások, internálások. A külhelynökség megszervezését követően Miklósy püspök igyekezett jó viszonyt kialakítani a megöröklött papokkal. Nincs információnk arról, hogy a külhelynököt leszámítva máshonnan – esetleg a korábbi hajdúdorogi külhelynökség területéről – hozott volna s nevezett volna ki papokat székelyföldi egyházközségekbe. Igyekezett elnézni a papok gyengeségeit, engedetlenségeit, azonban a kormányzati politikával és hatósági fellépésekkel szemben nem tiltakozott/nem tiltakozhatott. Mindez azonban hatástalanította a püspök intencióit, és nem tette lehetővé, hogy a Székelyföldi Külhelynökség konszolidálódjon.

